

Александра Фостиков*

Историјски институт
Београд

**ЗБИРНА ПОВЕЉА КРАЉЕВА МИЛУТИНА
И СТЕФАНА ДУШАНА ХИЛАНДАРУ****

1336/1340 – 1342(?) – друга половина XIV века

Сажетак: Збирна повеља представља компилацију неколико повеља краљева Милутина и Стефана Душана издатих Хиландару. У оквиру овог акта, налази се и прва пописна повеља краља Милутина, која садржи и потврду дарова његових претходника, па се тако у збирном акту набрајају и бројни поседи дати Хиландару од времена Стефана Немање до Стефана Душана, закључно са подлагањем дарова севастократора Хреље истом манастиру. Мада су подаци највећим делом веродостојни, а акт изгледа не садржи чак ни интерполације, непотпун потпис краља Душана, отвара питање правог ауторства ове повеље. У сачуваном облику, повеља није могла да изађе из владарске канцеларије, те је свакако настала у самом Хиландару, а ради извесних потреба манастира. Стога иста представља дипломатички фалсификат аутентичне садржине.

Кључне речи: краљ Милутин, краљ Душан, Хиландар, севастократор Хреља, збирна (општа, компилациона) повеља, фалсификат аутентичне садржине.

Опис повеље

Збирна или компилациона повеља, краља Милутина и краља Душана Хиландару, сачувана је у архиву истог манастира, где се налази у збирци српских средњовековних повеља (АХС 141/143), топографска сигнатура Свт. 10.¹ Писана је уставним писмом на пергаменту, састав-

* Ел. пошта: aleks.fostikov@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

¹ Ј. Славева, В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 134 бр. 45 (даље: *Српски грамоти*); уп. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник САНУ 9, Београд 1997, 120–121; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару*, Осам векова Хиландара. Истори-

љеном од два залепљена листа, укупне дужине 1874 мм, од чега плика износи 81 мм, ширине 356 мм, у 175 редова (други лист редови 141–175), укључујући потпис краља Душана (ред 175). Док је за писање текста коришћено црно мастило, за иницијал, киноварна слова као и потпис, укључујући и крст испред истог, употребљено је црвено мастило.² Почетни иницијал – В је и додатно украшен, а у доњем трбуху истог налази се и украс у виду крста, малих димензија.³ Још В. Мошин је истакао палеографску разлику између текста и потписа, који по изгледу не одговара потписима Стефана Душана, већ пре наликује на потписе из треће трећине XIV века.⁴ Изглед поменутог иницијала, типичан је пак за рукописе друге четвртине XIV века, па и 40-тих, а на основу истог може се закључити да је текст исписао писар, који је преписивао и књиге.⁵

Испод потписа, а делом преко пресавијене плике (81 мм) у преклопљеној позицији висине од око 4 цм, налазе се четири прореза у облику ромба, намењени за постављање печата, за која није сигурно да ли су и уопште коришћени, као и два додатно направљена прореза кроз пресавијену плику, кроз коју је провучена плава печатна свилена трака, са висећим позлаћеним или златним(!) печатом, пречника 40 мм, у који је утиснут типар од 30 мм.⁶ На аверсу је представа владара са трозубцем у десној и свитком у левој руци, при чему свитак дели унутрашње поље између тела владара и легенде на условно два дела – изнад свитка

ја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 233; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, Историјски институт, Београд, 2011, 363–364 (даље: *Зборник 1*). За назив збирна повеља видети и: М. Живојиновић, *Струмички метох Хиландара*, ЗРВИ XLV (2008) 205 н. 2. Видети и под *Дипломатичке особености*.

² Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120–121; *Зборник 1*, 363–364.

³ Да ли из тог или неког другог разлога, Д. Аврамовић акт у препису започиње симболичком инвокацијом. Д. Аврамовић, *Описаније древности србски у Светој Атонској гори*, Београд 1847, 38, бр 6.

⁴ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 79–80.

⁵ Овај податак саопштила нам је Т. Суботин, приликом редакције описа, текста и превода приложеног акта.

⁶ Није могуће прихватити тврдњу В. Мошина да је исти печат био на црвеној врпци, пошто је поменути аутор располагао само црно белом фотографијом из сопствене или колекције Ћоровића. *Српски грамоти*, 134, 136. Уп. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т.3, сл. бр 2. Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223, сл. 15–16; *Зборник 1*, 363–364. Златан или позлаћен: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223; *Зборник 1*, 363–364.

стоји **ИС(ОУСЪ)**, а испод **Х(РИ)С(ТОСЪ)**, а између свитка и поља за легенду налази се приказ божије руке – благослова, те инвеституре. Кружна легенда гласи: **<+С(!)ТЄФАНЪ +(!) ѪРСѠШЪ МИЛОСТІЮ Б(О)ЖИСѠМЪ КРА(ЛЪ)>**.⁷ На реверсу налази представа светог Стефана, који такође држи нешто у рукама, са две легенде, вертикалном у два стубца лево (**С(ВЕ)ТЫ**) и десно (**СТЄФАНЪ**) од лика Стефана, и кружном: **<+СВЄТ)Ы СТЄФАНЪ ПРВОМЪУЄНИКЪ И АРХИДИАК(ОНЪ)>**.⁸ Печат је делимично оштећен при врху и при дну, до чега је судећи према неусаглашености истог са актом, дошло током његовог премештања, па је и сама врпца незграпно везана путем чвора.⁹

Податак да се повеља и печат, односно легенда не слажу истакнут је у литератури, што је поред бројних других елемената унело додатне сумње у аутентичност акта.¹⁰ Сличан тип печата, са идентичном ликовном представом руке божије-инвеституре, па чак и скоро истих димензија (4,3 цм) налази се и на још две повеље, на оригиналној повељи краља Дечанског од 9. јула 1327. Хиландару, као и повељи цара Душана истом манастиру од 2. маја 1355, при чему су очигледно у оба случаја печати такође накнадно везивани.¹¹ Да ли је први тип са краћом легендом припадао краљу Милутину, па је послужио као матрица Стефану Дечанском или су оба подтипа припадала Дечанском не може се са сигурношћу тврдити, али ниједан није припадао Стефану Душану. На збирни акт, печат подтип I, је накнадно доспео, свакако после боравка Д. Аврамовића у Светој Гори, који исти акт први и публикује без печата, из-

⁷ Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223, сл. 15. Уп. *Српски грамоти*, 136.

⁸ *Српски грамоти*, 136; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223 сл. 16.

⁹ В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) Т.3 сл. бр. 2; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* сл. 15, 16. Видети на приложеној фотографији. О премештању печата видети даље.

¹⁰ Видети и под *Дипломатичке особености*.

¹¹ А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе* (Печати на Душановим повељама), Гласник СНД II, 1–2 (1927) 42 бр. 12; *Српски грамоти*, 200; А. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 57; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* 223, сл. 15–16, 21–22; С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 30. Изузетна репродукција печата са повеље *Стефана Дечанског* подтип II у: Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 40–42 бр 8, Табла VII No. 8. Исти аутор доноси податак о модрој врпци за печат. Исти, *Исто*, 42. Први „модром“ врпцом, а други љубичастом. О модром као љубичастом, плаво љубичастом или тегет, односно тамном: М. Ивић, *Плава боја као лингвистички проблем*, Јужнословенски филолог 50 (1994) 59–86; Иста, *О изразима плав и модар – нова сазнања*, Јужнословенски филолог 52 (1996) 11–17.

ричито истичући, да на акту нема печата, али да је некада постојао. До премештања печата, односно до стављања описаног на збирну повељу стога је дошло тек средином XIX века, или нешто касније, између боравка поменутог сликара и првог фотографисања истог акта 1857,¹² а током интензивног процеса сређивања и пописивања докумената у самом манастиру.¹³

На полеђини акта, односно на пресавијеној плики, налазе се и два каснија пратећа записа. Први десно од печата, у виду регеста начинио је хиландарски монах Никандар у XIX столећу, а у истом је накнадно и редиговано име ауктора у XX веку (из Милутина у Душана). Други, краћи и млађи запис од Никандровог, лево од печата садржи запис о ауктору – само: Милутин, без икакве редакције и сигнатуру.¹⁴

Ранија издања

Први пут акт је у изводу и описно објавио Ј. Рајић, у својој познатој *Историји*,¹⁵ а затим исти са оригинала и у целини, објављује и по-

¹² Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 38 бр 6. Већ на првој икада направљеној фотографији акта, из 1857. налази се према податку В. Кораблева и печат. У фотографију наше збирне повеље из колекције П. И. Севастјанова овом приликом нисмо имали увид. В. Korablev, *Actes de Chilandar II, actes slaves*, Византийский временник XIX, Приложение къ XIX тому. № 1. С. Петербург 1915, Petrograd 1915, 393, 399 бр. 8. О експедицији, фотографијама и раду П. Севјастанова, сем у делу Т. Флорински, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова* (СПб., 1880) на више места; у новије време и: Ю. А. Пятницкий, *Византийские и поствизантийские иконы в России*, Византийский Временник. Том 56 (81) (1995) 247–250. Такође са печатом се налази и на каснијим фотографијама В- Ђоровића. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т. 3 сл. бр. 2. Видети и приложену фотографију.

¹³ Постоји велика могућност да је до таквог премештања печата дошло у време хиландарског монаха Никандра, који током 19. века, учествује у сређивању докумената у манастиру Хиландару. Он не само да је исписивао регесте на актима, већ је поједине преписивао, па и дописивао, у појединим случајевима и чак и потписивао и то све по сопственом нахођењу, па није немогуће да је и сам превезивао печате током истог посла. Посебно активан је био у периоду 1839. и 1851. године. М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, Немањићи и Лазаревићи, Београд 2004, 307–314 (прештампано из: ИГ 1–2 (1983) 43–52); С. Мишић, *Професор Милош Благојевић и његов рад на српској дипломатици*, ССА 4 (2005) XVI. О појединим белешкама овог монаха и: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, на више места.

¹⁴ Д. Синдик, *Српски средњовековни печати* 223; *Зборник* 1, 364. Видети под *Текст повеље и пратећих записа*. Овде их публикујемо према: *Зборник* 1, 364.

¹⁵ Ј. Рајић, *История разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ, изъ тмы забвения изытая и в светъ историческй произведенная*, въ Вѣнѣи, II, 1794 (даље: Ј. Рајић, *История* II) 490–491.

менути Д. Аврамовић, давне 1847. године, који се заиста трудио да приређено издање одговара оригиналу, те је веома пажљиво пратио и исписивао све детаље слова, укључујући надредне знаке, као и интерпункцију. Од тада повеља је до сада више пута објављиван, било у скраћеној или пуној верзији, углавном према фотографијама пошто се дуго сматрало да је оригинал истог загубљен. Током тог периода у литератури је повеља била позната под сигнатуром коју донео В. Мошин – Хил. III-4 – како сам истиче *према старом каталогу*, али и под непосредјећом сигнатуром III-9. У новије време акт је поново објављен са оригинала у оквиру *Зборника средњовековних ћириличких повеља и писама* 1, услед потребе за упоредбом преписа тзв. опште повеље краља Милутина Хиландару из 1303–1304, чију једну од верзија иста и садржи.¹⁶ Пратеће записе у целини, опис акта и печата, према оригиналу као и фотографију печата и податке о правој сигнатури (АХС 141/143), топографска сигнатура Свт. 10.) објавио је у својим радовима Д. Синдик.¹⁷

У међувремену, као предложак за објављивање акта послужиле су како је и споменуто, две групе фотографија, једна руске експедиције из 1857. и друга српске направљене на Хиландару са почетка 20. века, а објављивало се и на основу познатих издања. Издавали су се регести и правила пописи. Обичај издавања у изводима, те кратки пописи састављени на основу истих довели су већ до првих проблема у тумачењу овог акта, услед мешања различитих повеља, у којима су сачувани и поједини делови, који се јављају и у збирној повељи. Као очигледни пример проблема може да послужи пример издања Т. Флоринског, које се у литератури наводи као збирна повеља у изводу, и са другим крајем. Међутим како је то још исти аутор сам истакао, у питању је верзија, која се само делом поклапа са овом збирном повељом, штампаном у *Monumenta Serbica*, 57–65 No. LXII, одакле након речи *да сї є има цр(ь)кви*, (од средине реда 69 према збирној повељи) започиње другачији текст без пуно додирних тачака са текстом збирне повеље. Додатно преписивање датума, заправо исписаног руком монаха Никандора, са акта (20. април 1343), изазвало је већ на почетку забуну у исто-

¹⁶ Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 32–38 бр 6; *Зборник* 1, 361, 363–364, 367–389. бр. 104 (верзија Г). Видети и изнад н. 1.

¹⁷ Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 120; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 223; *Зборник* 1, 363–364. На фотографији, која се дуго користила у литератури записи су делом заклоњени самим крајем пресавијеног листа повеље, а делом и печатом и печатном врпцом, уп. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, Т. 3 сл. бр. 2.

риографији 19. века, па је текст најпре приписан краљу Душану. Заправо под тим актом Т. Флорински како се касније испоставило доноси примерак прве Милутинове повеље Хиландару.¹⁸ На разлику у појединим издањима, као и на датум најпре упозорава Љ. Стојановић, који доноси и неке разлике у читању, Такође о њеној аутентичности као и датуму расправља се и у *Acta et diplomata res Albaniae I*, где аутори опредељују исту као повељу краља Милутина 1292–1302; С. Новаковић је штампа као посебни акт, а на разлике доста касније скреће пажњу и В. Мошин.¹⁹ Ипак и поред тога у литератури наставља да се наводи издање Т. Флоринског, најчешће са напоменом – (збирна повеља–прим. аутора) у изводу, као *Флоринский стр. 29 или бр 27*, или у некој од варијација са 29 односно 27, па и без стране или броја. Коначно неопходно је указати и да се у зависности од става приређивача, па и оних који су се током времена бавили анализом приложеног акта, али и од чињенице да ли је у питању доиста овај збирни акт двојице владара, или само делови или верзије опште или тзв. сводне повеље краља Милутина, исти акт у издањима називао повељом краља Милутина или повељом краља Душана.²⁰

¹⁸ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 57–65 № LXII. Т. Флоринский, *Афонские акты*, 29 бр. 27; Исти датум и податке тако бележе В. Ш. Ланглуа и А. Е. Викторов. V. Langlois, *Le Mont Athos et ses monastères*, Paris, 1867, 85; А. Е. Викторов, *Собрание рукописей Петра Ивановича Севастьянова*, Москва 1881, 101, бр. 16 (27), и В. Когалев, *Actes de Chil.* II, 473–476, бр. 32, који пак збирну повељу краља Милутина и краља Душана, каталогизира као повељу краља Милутина. Уп. *Зборник I*, 277–280 бр. 82, 104. Интересантно је да Никандар уписује 20. април 1343, под којим није позната ниједна повеља краља Душана, што наводи на помисао да је можда покушао да повеже ову са неком другом повељом, а можда баш са актом краља Душана, чије постојање за сада није потврђено, али које је претпоставио својевремено С. Ћирковић, сматрајући да је исти можда послужио и као предложак, за поједине касније акте. С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ XXI (1982) 115. Видети и изнад н. 11. Видети и даље под *Дипломатичке одлике*.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типници, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1980) 56; С. Новаковић, *Законски споменици*, 389–390 бр. 6 (са датумом 1282–1289, у изводу, према исписима од Љ. Ковачевића?); L. Thallóczy, C. Jireček, E. de Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Vol. I, Annos 1311–1343, Vindobonae 1913, 159–160 No. 545; *Српски грамоти*, 135; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205–206 н. 2.

²⁰ Тако док се у почетку примерак Т. Флоринског приписује Душану, примерак из Ј. Рајићеве *Историје*, П. Шафарик, приписује Милутину, коме је приписује нешто касније и Ф. Миклошић. С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, Глас 169 (1935) 41. Видети и изнад нап. 11 и 17. Видети под *Ранија издања* и даље.

Како је увид у поједина издања, до свог времена, па и ставове науке приказао већ С. Станојевић, у раду о фалсификатима, а у оквиру своје познате серије чланака *Из студија српске дипломатике*, овде само скрећемо пажњу да је најпре И. Руварац истакао да је повеља састављена бар из две, једне Милутинове, а једне Душанове, а затим и да су у питању три акта, два краља Милутина и један краља Душана. Касније условно речено заједничко аукторство, исто прихватио и Љ. Ковачевић, чије се мишљење током времена мењало, па је од почетног става да је у питању повеља краља Милутина (са датумом 1302-1309), касније изнео мишљење да је у питању ипак или Душанова повеља или примерак, који су српски монаси саставили комбинујући из две повеље једну. Под утицајем мишљења Љ. Ковачевића, тако је у издању С. Новаковића иста и подељена те приређена у виду два засебна акта.²¹

Како је општи почетни став био да је у питању фалсификат или препис са интерполацијама, С. Станојевић приложени збирни акт сврстава у групу сумњивих фалсификованих хиландарских повеља.²² Затим истој посвећује пажњу В. Мошин, у оквиру анализе повеља краља Милутина, а посебно верзија како је сам назива *сводне повеље* истог владара, у којима су сачувани и подаци о хрусијском пиргу и подлагању Св. Никите Хиландару, а које проглашава фалсификатима и актима са интерполацијама, успутно проглашавајући и збирни акт, такође чистим фалсификатом, ради чега даје и кратки преглед исте са појединим замерама. У каснијем осврту на збирни акт, у делу Л. Славеве и В. Мошина, *Српски грамоти*, и даље се истиче да је акт фалсификат, те да је састављен од три Милутинове повеље и Душанових одлука и дозвољава могућност да је настао са одобрењем владара, Стефана Душана. Новија проучавања С. Ћирковића, усмерена на Хрељине дарове Хиландару показала су да су подаци из збирне повеље заправо далеко веродостојнији него подаци који се налазе у две посебне повеље о Хрељиним

²¹ И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, Глас СКА 62 (1901) 20; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 41, са старијом литературом и мишљењима; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњег века*, Скопље, 1937, 13, 14 н. 48, такође са опширним освртом на расправу и литературу. Видети под пописом ранијих издања и под *Дипломатичке особености*.

²² Да је интерполирана и *Acta Albanie I*, 160, као и В. Марковић у делу *Православно монаштво*, при чему исти има у виду само посебну Душанову повељу у издању С. Новаковића. В. Марковић, *Православно монаштво*, 1920, 108; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 41. Видети под пописом ранијих издања ниже и под *Дипломатичке одлике*.

даровима овом манастиру. Такође и С. Ћирковић акт одређује као фалсификат. Веростојност највећег броја података у другом делу збирног акта, који се односи на краља Душана, потврдила је у новије време и М. Живојиновић приликом истраживања Струмичког метоха манастира Хиландара. Истом приликом поменута ауторка уводи и назив збирни акт, који је овде и усвојен, а иста указује и на поједине слојеве унутар текста краља Душана, истичући да је у питању прерађени акт са веродостојним подацима.²³

Осим поменутих, а детаљнијих осврта на овај акт, поједини слојеви истог, а још чешће појединачни историјски подаци, како из збирног у целини, тако и из појединих делова, често су коришћени у литератури у оквиру појединих истраживања. Стога је неопходно истаћи да су како различито тумачење и датирање не само овог акта, већ и преостала три, а у уској вези са овим – сва четири садрже основну варијанту *уже сводне* повеље краља Милутина, тако и издавање истих у различитим варијантама, изазвали доста неспоразума у историографији, што се одразило како на интерпретацију, тако и на датирање појединих података.²⁴

Сем оригинала који се чува у Хиландару (АХС 141/143, топографска сигнатура Свт. 10), повеља се чува и на фотографијама похрањеним у Архиву САНУ (АСАНУ, 7903-а-8), Народној Библиотеци (НБС Ф 2867) и Архиву Србије (АС филм). Према подацима Б. Кораблева иста се налази и у збирци Photographie de Sevastianov, serie I, n. 25. Ово издање приређено је на основу фотографије АСАНУ, 7903-а-8.

Ранија издања: Ј. Рајић, *История* II, 1794, 490–491 (у изводу); Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 32–38 бр 6; F. Mikolosich, *Monumenta Serbica*, 57–65 № LXII (као Милутинова из 1293–1302, печат); Gusz-táv Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (1290–1301)*, Monumenta Hungarie Historica. Diplomataria X, Pest 1864, 280–296 бр. 180 (текст према Ф. Миклошићу, са истим датумом и преводом на мађарски); Архимандрит Леонид (Л. А. Кавелин), *Историческое опи-*

²³ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 53–86 (о замеркама у збирној 80–82); *Српски грамоти*, 136–137; С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 103–117; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205–221. Видети и рад В. Петровића у овом броју, о повељама о даровима властелина Хреље, Манастиру Хиландару. Видети и под *Дипломатичке особености*. Ради анализе овде користимо назив *ужа сводна* за верзију сачувану у четири примерка, од чега три пута у целини. Видети даље.

²⁴ Како би анализа историографије цитирања, те мешања верзија могла да представља посебан рад, у прилогу се, а ради анализе само скреће пажња на поједине опште примере и евентуалну проблематику.

сание Сербской царской лавры Хиландаря и ея отношения к царству сербскому и русскому, Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ 4 (октябрь – декабрь), Москва 1867, 24–28 (доноси већи збирне повеље, без датума, и са појединим појашњењима), 68–69 (као посебан акт Хрељи из 1332, у збирној р. 108–114, 130–142); Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente private la istoria românilor*, Vol I–2 (1346-1450), Bucuresti 1890, 796–805 бр. DCXLIV (текст према Ф. Миклошичу, са истим датумом и преводом на латински); С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, дели акт на два: 393–395 бр. 9 (извод са датумом 1302–1309) и 402–404 бр. 16 (од реда 108, као посебан акт краља Душана (извод са датумом око 1332)); В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, actes slaves, Византийский временникъ XIX, Приложение къ XIX тому. № 1. С. Петербург 1915, 393, 399 бр. 8 (као Милутинову 1293–1302, са пратећом белешком да је оригинал у Хиландару, да има печат и да се фотографија исте налази у збирци: Photographie de Sevastianov, serie I, n. 25); *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, подготвиле: К. Илиевска, П. Миљковић-Пепек, В. Мошин, С. Николовска, Н. Ношпал-Никуљска, К. Петров, Л. Славева, Т. Томоски, Архив на Македонија, Скопје 1975, 297–316 бр. X; Т. Živković, S. Bojanin, V. Petrović, *Selected charters of serbian rulers (XII–XV century) relating to the territory of Kosovo and Metohia I*, ed. Centre for Studies of Byzantine Civilization, Athens 2000, 53–69 (са датумом 1303–1304, са преводом на енглески); *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик; ред. Д. Синдик, Београд 2011, 363–364.

*Текст повеље и пратећих записа**

Вь простраиствѣ в(о)ж(ь)ствѣнык силы н(е)беснаго разоума бесплътных[ь] высоко пареще агг(е)2|лска и архagg(е)лска воиѣства, кивота завѣтнаго трапезы н(е)в(е)снаго хлѣба пріѣкѣ3|шни, благовѣщениу дивеще се, выпльщеніа иже вь прѣс(ве)тѣи твоки оутробрѣ не зна4|юще, обаче видѣ-ѣше, съ пастыри славословиѣ съплетѣше, аще и звѣздошьствию съ вл[5|хвы чюдеще се, и мл[а]д[ѣ]нць вь гаслехъ възлежещь, м(и)л(о)сти и щедротъ чл(овѣ)кколюбия, д(ѣ)вѣства |б| твоего пр(ѣ)ч(и)стаа вл[а]д[ичи]це

* Редакција издања и превода: Т. Суботин-Голубовић.

Б(огороди)це, похвалы д(о)с(т)оины принести не могуць. Грѣшнааг(о) ѿбо д(о)уши |7| йскверн(ь)ны ѿстны и моуца поср(ѣ)дѣ людїи.

Глѣ такова богатїствиа вѣрѣсти, такова|8|го оуїваниа и такиє надежде. Не прїходецааго къ врачїствоу кто ѿвращюеть, гдѣ та|9|кова вида слѣпоу рожденоу, имаже такиє красоты дозрѣти, такиє доброты, такы|10|є чистоты. Пакї же нечистѣи и вт[ь]ноу дѣ вѣкверненѣи ланитѣ похвалоу д(ѣ)вства чи|11|стоты твоє изреднаа како р(е)чета. Вь сиѣ же недостатѣствоує вкааннїи азъ чтѡ |12| створю, мнѣ достоиньє гла(а)голы принесоу тебѣ Б(о)гом(а)т(е)ри понїже застоупница кси хр(и)стї|13|паномь и тихоє пристанище вьльнякмымь боуркю греховною, м(и)л(о)стива ѿбо и мило|14|стива Г(оспод)а рождешїи, м(и)л(о)стию си пом(и)лоуи и мене грѣшнааго, паче всѣх[ь] сьгрѣшїша, вѣмь вѡ |15| те С(вє)тыє Троице честь прикмшоу и рождьшоу. н(и)на ни вт[ь] грѣшныхъ чести подѣлиа погнѣ|16|шїи се мене грѣшнааго, кгоже изь прѣчистыє си оутроби породи, слѣпорожденнымь |17| прозрѣник дарова смрьдецеє вьскрѣси.

Азъ же вь послѣднїа врѣмена вь честь по|18|милованиа твоего ц(а)р(ь)ствїа востаѣ, тѣмь же не посрами чаганиа моего: слѣпа рождее|19|нна ме просвѣти смрьдеца ме вьскрѣси, да и в мнѣ прославїт се име твое с(вє)тоє.

|20| Си ѿбо всѣмь разоумѣти писа крал(квств)в(о) ми, тако хрїсовоуле, створейныхъ дѣдомь и в(ть)цемь ми²⁵ |21| с(вє)тѣи Б(огороди)ци ѿ С(вѣ)тѣи Горѣ Хїлаїдароу, вь нїхже села и власи и пашица, вѣрѣть крал(к)вс(тьво) ми кдно |22| потрено а дроуго изгоувлено, из истивь даїнаа прѣродителїи и родители²⁶ крал(к)вс(тьв)а ми ѿпи|23|сахъ оу хрїсовоуль сїи:

Село Гюргевикь, Петровикь, Кроушево, Книна, Роуѣчь Потокь, |24| Дрьст(ь)никь, Гревникь, Говьнь, Доуць, Трьгь, Книиць, Петрьчье, вьои Враники, Бѣли|25|чишти, Видѣнк. А оу тѣхъ селѣхъ два виногр(а)да, кдинь оу Кроушевѣ, а дроугы оу Пеки. Цѣ|26|пѣль выше Пеки архїпискоупове, Захакь на Бистрици и на нѣмь оульганикь сь оульгарї. |27| А имена имь: Добрько, братъ моу Братославь, Бракнь, Гноуца. И сїмь оульгаремь да нѣ

²⁵ деда и отац, овде краля Милутина: Стефан (Првовенчани) и Урош I.

²⁶ прародители и родители – овде краля Милутина.

|28| работе никокре ине, лише да соу оулигаріе. И тако нѣкоимь врѣменемь погине ђлиганикь, |29| да го тїи оулигаріе ѡ[т] себе постављаю.

А оу Призрѣнѣ села: Гламодраже, Непровище, Моѡ|30|ша, ѡѡѣ Хотчи, долна и горна, и половина Добродолѣнїи, а дроуга половина с(ве)те Б(огороди)це |31| стоуденичске. и половина виноград(а) ѡ Жельчицихь, а дроуга половина с(ве)те Б(огороди)це стоу|32|деничске. ѡулиганикь ѡ Трьновци, ниже долнѣ Хотче, а за нимь два ђлигара. ѡ Мо|33|равицахь, Брѣзова и съ заселитамн. ѡ Лозници, ѡ Моравѣ виноградь, ѡ Зетѣ поло|34|вина Камениць съ люд[ь]ми а именовь Домоушки²⁷. ѡ Плавѣ село Досуѡк и съ заселїтам[ь].

|35| А се власи: кнезь Воухна съ дѣтию, зетѣ моу Прѡславь съ дѣтию, братѣ моу Станиславь, |36| дроуги Брѣзотикь, Драгомирь съ дѣтию, с(ы)нь моу Боунило съ дѣтию, дроугы моу с(ы)нь |37| Братань съ дѣтию, Прѣдимирь съ дѣтию, Шеѣбань²⁸ братѣ моу съ дѣтию, Нѣгославь |38| съ дѣтию, братѣ моу Радь съ дѣтию, Десиславь съ дѣтию, Баило съ дѣтию, Драгосла|39|вь съ дѣтию, Станило съ дѣтию, Ирславь съ дѣтию, Радота съ дѣтию, Краиславь съ |40| дѣтию, Воисиль братѣ моу, стриць моу Грьдоуць съ дѣтию, дроугы моу стриць Воухна |41| съ дѣтию и зет[ь] моу, братоучедѣ моу Петралить съ дѣтию, Десимирѣ съ дѣтию, Десисла|42|вь Грьдовикь съ дѣтию и съ сираки си, Мирѣнь, Бр(а)тань, коѡ си ѡ изъ Гьркь довелъ, с(ы)ноѡ моу |43| Гостимирь съ дѣтию, Хлапота съ дѣтию и с(ы)нь моу съ дѣтию, Храниславь съ дѣтию, |44| Доудь съ дѣтию, Грьдь съ дѣтию, сестра Хранишина съ дѣтию, Инь съ дѣтию, трїе с(ы)но|45|ѡ Баиновики, Бобаѡ съ дѣтию, ѡдовица Таина, п(о)пъ Българинь съ дѣтию, Нѣгь съ дѣтию, |46| Берїславь съ дѣтию, Доброта съ дѣтию, шоура моу Бачь съ дѣтию, братѣ моу Драгосла|47|вь съ дѣтию, Бр(а)таѡ съ дѣтию, братѣ моу Добрьчинь съ дѣтию, Стань съ дѣ-

²⁷ У другим примерцима: Моѡушки. *Зборник* I, бр. 104 (А р. 52, Б р. 28); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80. Овде доносимо искључиво разлике које се јављају у приложеном акту, а за које је познато да су у питању грешке настале током преписа. Разлике у писању и грешке настале преписивањем у осталим сачуваним примерцима сводне повеље нису узете у обзир, пошто би њихова анализа захтевала и додатну анализу истих докумената.

²⁸ У другим примерцима: Шарѣбань *Зборник* I, бр. 104 (А р. 63, Б р. 34); В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80

тию, Братw|48|славъ съ дѣтию, Добравъ, Шербанъ, с(ы)нь моу,
Нѣготикъ, Балосинъ, Боинъ съ дѣтию, |49| Станиславъ съ дѣтию,
Гр(ь)дъ съ дѣтию, Хранило съ дѣтию, Коукорь съ дѣтию, Додъ съ
дѣ|50|тию, Десо съ дѣтию, Братомиръ съ дѣтию, Воиславъ съ дѣтию,
Пръве съ дѣтию, Прода|51|нь съ дѣтию, Находъ съ дѣтию, Бориславъ съ
дѣтию, братъ моу Срьданъ съ дѣтию, др8|52|ги моу братъ Добромысль
съ дѣтию, Драгославъ съ дѣтию, Добрьчинъ съ дѣтию, братъ |53| моу
Гр(ь)дъ съ дѣтию, Воиславъ съ дѣтию, братъ моу Бодинъ съ дѣтию,
Радомиръ съ дѣ(ти)ю, |54| Станиславъ съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, братъ
моу Радосинъ съ дѣтию, Боинъ съ дѣтию, |55| Братославъ съ дѣтию,
Коулинъ съ дѣтию, Кракта съ дѣтию, с(ы)нь моу Пръвославъ съ
дѣ|56|тию, Коуѣдѣдѣтъ съ дѣтию, Драгоушь с(ы)нь моу, Драгославъ съ
дѣтию, братъ моу Во|57|инъ съ дѣтию, братъ има Радъ съ дѣтию, Гюргъ
Калиманикъ съ дѣтию, Братолюѣ съ дѣ(ти)ю.

|58| Я се коихъ к г(осподи)нь крал(ь)²⁹ придалъ с(ве)тѣи цр(ь)кви: Лала
съ дѣтию, зетъ моу Станъ съ дѣтию, Бали|59|ца съ дѣтию, Лиманъ съ
дѣтию, Срьданъ съ дѣтию, Лала съ дѣтию, Моудре съ дѣтию, |60| Ра-
дота съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, Добре съ дѣтию, К8маницъ съ дѣтию,
Добромиръ съ |61| дѣтию, Бр(а)танъ съ дѣтию, Добре съ дѣтию,
Станиславъ съ дѣтию, Братославъ, Драго|62|мировъ зетъ съ дѣтию,
Брьзь съ дѣтию, Моужило съ дѣтию, Добромиръ братъ Главе|63|шевь³⁰,
Добриль съ дѣтию, Нѣгованъ съ дѣтию, Радъ съ дѣтию, Брата съ дѣ-
тию, Рада |64| попа дѣтца, Коста и Радомиръ, Братосинъ съ дѣтию,
Храниша съ дѣтию, Пръвосла|65|въ съ дѣтию, братъ моу Гроуѣша съ дѣ-
тию, Маноило съ дѣтию.

Я планина Добрии Долі. |66| Я пашишта царийскомоу добиткоу Рако-
вица. Коудѣ нѣ дръжавѣ крал(к)в(ь)с(тва) ми, кто дохо|67|де изъ стоуге
землкъ къ с(ве)тѣи цр(ь)кви соуцшии люд[и]къ тези землкъ, или к парикъ или
к влахъ |68| или кто либо тоугоземланинъ, да сї е има цр(ь)кви.

Сего ради видѣвъ крал(к)в(ь)с(тво) ми, кре вѣше |69| потрень
хрїсовоуль г(осподи)на и ш(ть)ца ми великаго Стефана Оуроша, и згово-

²⁹ Мисли се на краља Уроша I.

³⁰ У другим примерцима: Главешъ. *Зборник I*, бр. 104 (А р.104, Б р. 56, В р. 12);
В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 80.

Ирославъ съ дѣтию, Да|92|бе съ детию и зет(ь) моу Хрьсь, Храниславъ съ дѣтию и съ братишмь, Дьмитрь съ дѣтию, |93| Прѣдиславъ съ братишмь и съ дѣтию, Храниславъ съ братишмь и съ дѣтию, Боукоуѣ |94| съ дѣтию, Гроуѣвша съ дѣтию, Драгославъ съ дѣтию, Раиша съ братишмь, Дьмитрь съ |95| дѣтию, попь коимь ꙗ работаль.

Я се власи цр(ь)к(о)вни и сии да пасоу кобиле: Оуричикъ |96| Радомирь съ братишмь, Инь съ дѣтию, Драгославъ Добретикъ съ братишмь, Брато|97|славъ Мьнга съ дѣтию.

И ѡ[т]лоучи крал(к)вство ми .ѡ̄. кобилъ ѡт[ъ] своих[ъ] кобилъ и приложихъ |98| келии своки пирѣоу кои ѣмь създадь на мори, и да ихъ пасоу власи ѡнизи коихъ ꙗ придалъ |99| крал(к)в(ь)с(тво) ми како и цр(ь)к(о)вне кобиле. И да имъ се дакъ соль ѣ цр(ь)к(о)вними кобилами, и да се изъ|100|вод оу пирѣгъ что се прирага моуѣско. Я калоугеръ пирѣжаныи да не има печаль ѡ па|101|стырѣскои хранѣ ни ѡ ѡдеги, ни пастоуѣха да не храни развѣ да имъ се дакъ ѡ[т] цр(ь)кве.

|102| И ѡбрѣте крал(к)в(ь)с(тво) ми можтрьк чл(о)в(ѣ)ке на Горачевѣ: Гюр[ъ]гица и Радослава и Продана. |103| И придахъ ꙗ пиргоу свокомоу да боудоутъ оулиарикъ, да кетъ свѣща Сп(а)соу. И ѡсвободихъ |104| ꙗ ѡ[т] всѣх[ъ] работъ крал(к)вскихъ и цр(ь)к(о)вныхъ, како и влахе выше писанныхъ пастырь, и да ѡбла|105|да ими пирѣжаныи калоугеръ, а ине работе да имъ нѣс(ть), развѣ оуликъ да пасоу, и что поги|106|ба ѡ[т] оулии, ѡни ѡт себе да плакю. И аще се коимъ врѣменемъ слоучи погыбноути |107| ѡлемъ, ѡни да их(ь) поставе ѡт себе. Я ѡ напастехъ нѣкоихъ или ѡ неправдахъ да ихъ ѡ|108|гледаю и ѡговараю цр(ь)квени вл(а)далци.

И прида крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь великославнаго архѣстра|109|тига Мухаила иже въ Шипоу градоу кгоже протосевасть Хрелта ѡт основаниа любо|110|вию д(о)уше си създадь и оукрасиль красотами цр(ь)квными, да боудеть приложена цр(ь)кви сѣа |111| моностироу славному дрьжави нашек, иже кс(ть) въ С(в)ѣтѣи Горѣ, иже именована се Хилаидарь, |112| въ память крал(к)в(ь)с(тва) ми и въ память кго, такоже изволи се мѣстоу семоу приложити, иже |113| кс(ть) коупилъ мѣсто оу Шипоу градоу или дворища или водѣничикъ или винограде или |114| нивикъ. И прида крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квени архѣстратигоу ѡ[т] подградиа цийскаго .н. люди.

А се име|115|на тѣмъ людемъ: Гръчинь, Грозо, Драгобратовь с(ы)нь, съ братиами си, Братиль, Гановь зетъ|116| съ дѣтию, Владь, днаковь с(ы)нь, Геѣговица, Гръчинь, Дешвь с(ы)нь, Оутѣхови, Никола зидь|117|ць, Мръзѣнь съ дѣтию, Гроуб(ь)ша съ шоур(ь)ми, Добромирь съ братомь, Доброславь, Гоновь с(ы)нъ |118| съ братомь, Тоуде, технитовь с(ы)нь, Геѣго ковачь, Тоудевь с(ы)нь Продань и зетъ моу Коо съ дѣ|119|тию, Калинь съ братиами си, Главь и зетъ моу Ивань, Михо, Лѣловь зеть, Драгань, Идро|120|никовь с(ы)нь, Драгославь, Нѣговановь с(ы)нь съ дѣтию, Бр(а)тань, Нѣговановь зеть, Михо, Дипо|121|тинь зеть, Доброславь, Звѣрковь с(ы)нь, Драгань Бобешановь с(ы)нь съ братиами си, и Василъ|122| Драго съ дѣтию, Тоуде, Никколинь с(ы)нь съ братомь, Драгославь Рипетинь с(ы)нь, Став, Кричанъ|123|вь с(ы)нь, Дмитрь Радовь с(ы)нь съ братомь, Стано, Радомировь зеть съ дѣтию, Лепа цегара дѣ|124|тца, Маноило, Калековь с(ы)нь съ зетемъ си Добрикомь, Петрь, Дешвь зеть, Никола Евдоки|125|мовь с(ы)нь съ братомь, Дражо, Пиловь с(ы)нь съ дѣтию, Добре, Пиловь с(ы)нь и братъ моу Ино съ дѣт|126|цами си и зеть имь Братило ковачь съ дѣтию, Маниславь съ дѣтию, Калимань съ дѣт-
ию, |127| Братица съ братомь, Гврѣги зл(а)тарь ѣ дѣтию, Никола цегар съ дѣтию, Бав, Мирѣновь зетъ, |128| Дарослав, поударевь с(ы)нь съ брати-
ами, Вранотнокко, Предичинь зеть съ братомь, Радь Срѣ|129|бинь съ дѣ-
тию, Стрѣзо клобоучарь съ дѣтию, Рав, Дражинь с(ы)нь, Драгославь Коукоуровь зетъ, |130| Стефань Десибратовь с(ы)нь съ братиами, Богдань Криводрѣво съ дѣтию. И трьгъ щийски |131| и законь подгра-
дию кои соу штроци съ конми, да имь кс(ть) законь: кьги походи ико-
номъ кралю |132| или на котороу годѣ равотоу, а шни с нимь на конехъ. А да имъ се кони не оузимають, ни подъ |133| товарь да се не подлагають, нь сами с ними да походятъ на кои годѣ посоль цр(ь)квни. А кои соу |134| бес коней, да вроутъ д(ь)нь ксеник и д(ь)нь пролѣтинк, и да го пожноутъ и изверхоутъ, и д(ь)нь |135| ъ виноградѣ да работаютъ.

И прида краал(к)в(ь)с(тво) ми селишта запоустѣвѣша шт вѣка. Име селиштѣ: |136| Брѣсть и Соухогрьль и Лѣсковица и Витче и Дрѣнокъ. А мега Армасана съ всѣми людми |137| и населени сел тѣхъ, цо си к населиль ш[т] тоугихъ земль. И селище Брѣстокъ прѣзь Лоукавицѣ |138| на Бѣсноу Водѣнициу и Калоугерица и Полице пашище съ всѣми прави-

нами и мегтами |139| селъ тѣхъ. И село оу Ключи Коунарпане съ парики и съ стасми их[ь] и съ всѣми правинами села |140| того.

|141| И не прѣзрѣ крал(к)в(ь)с(тво) ми кгово моленик³³, нь оутверди и записа крал(к)в(ь)с(тво) ми да воудеть оутверждено |142| и непоколѣвимо с(ве)тѣи Б(огороди)ци хилаѣдарской такоже и ина, иже соутъ въписана въ хрїсовоу|143|лѣхъ родителми и прѣродителми³⁴ крал(к)в(ь)с(тва) ми. Тѣмже въобразомъ и та ѣса въписана соутѣ. |144| Того ради крал(к)в(ь)с(тво) ми ѡсвободи ѡ[т] малихъ и великихъ работъ, да имъ нѣс(ть) ни гр(а)да ни позо|145|ба ни поклисара ни псара ни инъ никто ѡ[т] власти крал(к)в(ь)с(тва) ми тъкмо игоумена на|146|стокцаго с(ве)те Б(огороди)це хилаѣдарске, и кгоже ѡнъ изволить поставити ѡбладати храмо|147|мъ с(ве)таго архїстратига Михаила да кс(ть), а инъ никто.

И приде крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь с(ве)тик Б(огороди)це |148| иже въ Логанѣ и съ селомъ Логаномъ съ всѣми мегтами села того и съ ѣсѣми правинами |149| и съ винограды, и съ нивикомъ и съ ливадикомъ и съ водѣничикомъ и съ засеѣкы Кькри|150|но и Запльжане и Ковилиа Глава и Доброутоѣци и Градище, да кс(ть) метоухъ с(ве)тие |151| Б(огороди)це хилаѣдарске. И селище Вльчи Лоугъ оу Строумичскомъ поли съ ѣсею ѡбластию и |152| правинами. И планина Ѡграждень и пашище Чръвена полѣна. Синоръ Василица, синѡ|153|рь Стальвица и Драѣшанъ и Петрово и Сливница и Кнѣгиня на врѣзническы поутъ |154| и на Фроугопоулово селище. И мѣсто оу Строумици Тетрагонитово, да оучини цр(ь)к|155|вь и коуке, да кс(ть) метоухъ с(ве)тик Б(огороди)це хилаѣдарске, и чл(о)в(ѣ)къ оу Строумици Бале Ёкса, |156| Армѣнин, съ дѣтию.

И приде крал(к)в(ь)с(тво) ми цр(ь)квь с(ве)тоу Петкоу на Брѣгалници, що кс(ть) зидалъ Ка|157|рба самъ своимъ роукама и съ троудомъ паче и попис(ь)ль и оукрасиль красотами цр(ь)квени|158|ми, да кс(ть) метоухъ с(ве)те Б(огороди)це хилаѣдарске съ виноградомъ и съ нивкомъ и сѣнокоси, паче и па|159|шица и земла, що моу к даль г(осподи)нь и родитель³⁵ крал(к)в(ь)с(тва) ми, и тоу да си има цр(ь)квь. И кто си |160|

³³ Смотра се да се податак односи на Хрелю. Архимандрит Леонид, *Историческое описание*, 68–69; С. Ёирковић, *Хрелин поклон*, 105; *Српски грамоти*, 135.

³⁴ Родители и прародители Стефана Душана.

³⁵ Родитель Стефана Душана, односно Стефан Дечански.

полюби ѡ[д] кговѣхъ люди или кто свободнь чл(о)в(ѣ)къ да гр(е)де
свободно поѡ цр(ь)квѣ с(ве)тоу Пе(ть)кѡ |161| И крал(к)в(ь)с(тво) ми
ѡсвободи ѡнези люди ѡ[т] всѣх[ь] работъ крал(к)в(ь)с(тва) ми малихъ
и великихъ, такоже и |162| више пис(а)но. И цр(ь)квѣ с(ве)т(а)го Ге-
вр(ь)гѣа, що кс(ть) зидал(ь) Бериславъ на селици Срьѣшори, съ вино-
гра|163|домъ и съ нивиѣмъ и съ ѣсею ѡвласти цр(ь)кве те: Синоръ ѡт
Поупавницоу по дѣлоу на лок(ь)|164|воу и на Горњицоу, та на дроумъ и
на Зоубово Кроушиѣ низ рѣкоу |165| до трапа срьбскаго, да кс(ть)
метоухъ с(ве)те Б(огороди)це хилаѣдарскыѣ. Того ради оутверди и записа
|166| крал(к)в(ь)с(тво) ми, да боудеть оутверждено и непоклѣбимо
с(ве)т(а)го Б(огороди)ци хилаѣдарск(а) такоже и |167| ина, иже соутъ
вьписана въ хрїсовоу лѣ семь, тѣмже ѡбразомъ и та вса вьписана соутъ.

|168| Кто ли се ѡврѣ такови, и потыщитъ се разорити сѣа записаниа
и оутверждена мноу |169| Стефаномъ крал(к)мъ и правовѣрнимъ властели-
номъ крал(к)в(ь)с(тва) ми протосебастомъ Хрелѡмъ, |170| да моу кс(ть)
мѣстникъ Г(оспод)ь Б(о)гъ и пр(ѣ)ч(и)стаа м(а)ти кго и да го порази
сила чьстнаго и животворе|171|щаго кр(ь)ста и да кс(ть) проклетъ ѡт[ь]
Б(о)га и ѡт .тїї. ѡ(ть)ць никеискихъ и ѡт[ь] всѣхъ с(ве)тыхъ Б(о)гоу
оугоднѣ|172|шихъ, и ѡт[ь] крал(к)в(ь)с(тва) ми да кс(ть) проклетъ, и да
кс(ть) причетникъ прѣдатељу Июдѣ и съ рекшими: |173| крѣвь кго на
нас(ь) и на чедѣхъ нашихъ. Я такови да приме гнѣвъ и наказаниѣ ѡт[ь]
крал(к)в(ь)с(тва) |174| ми, и да плати крал(к)в(ь)с(твоу) ми .тї. перпирь.

|175| +Ст(е)фанъ въ Х(ри)с(т)а в(л)а(го)вѣрнии крал(ь) и самѡ-
др(ь)жьць всѣх(ь) Срьбских(ь) Земль и Пѡмѡрских(ь)

Запис монаха Никандра на полеђини, десно од печата:

„Хрисовѣль или синорлама с(ве)таго Милѡтина (прецртано руком XX
века додато: краља Душана) даннаѣ монастырю нашемъ ради села и мѣста
що има оу Шипъ и на дрѡги мѣста оу Сербїї³⁶ описѡющъ пространно за
вса³⁷ по именама и по синорамъ села планини и прочаѣ вса здѣ написани.

Новїји запис на полеђини лево од печата:

Краља Милоутина за Шип Номеро .БФ: 29.

³⁶ Српски грамоти, 134, вероватно на основу претпоставке: оу Стрѡулица

³⁷ Српски грамоти, 134: забел?

Превод

У пространству небеског разума, божаствене силе које високо лете, војске анђела и арханђела које су на трпези заветног кивота небески хлеб примиле, радосној се вести чуде јер не знају за оваплоћење које је у Твојој пресветој утроби. Али чим су сазнали, са пастирима су славословље сплели; мудраци, иако су се кретању звезде чудили а дете лежи у јаслама – не могу да принесу достојне похвале милости и штедроти човекољубља твога девичанства пречиста Владичице, јер душа грешнога и погане усне налазе се међу људима.

Где такво богатство знађе, такво уздање и такву наду? Ко ће излечити онога који не долази да се лечи, где је вид којим ће онај који је слеп рођен такве красоте угледати, такве доброте, такве чистоте? И опет, како ће нечисти и оскрнављени образи изговорити похвалу чистоти Твога девичанства? А шта да учиним ја, несрећни, коме све ово недостаје – које достојне речи да принесем теби, Богоматери, јер ти си заступница хришћанима и тихо пристаниште онима који су поколебани буром грехова, (ти) која си, дакле, милостива и милостивог си Господа родила, милошћу својом помилуј и мене грешнога, који сам највише од свих грешио, јер знам да си део Свете Тројице примила и сада родила. Због усуда грешних немој се гнушати мене грешнога, јер Онај кога си из своје пречисте утробе родила, вид је даровао онима који су слепи рођени, а смрадне је васкрсао.

А ја, у последња времена у част помиловања царства твога остадох, те зато немој посрамити моје очекивање: мене, слепорођеног просвети, смрадног ме васкрсни, да би се и о мени прославило име твоје свето.

А Краљевство ми написа ово да сви знају: хрисовуље које су издали дед и отац ми светој Богородици у Светој Гори – Хиландару, у којима су села и власи и пашњаци – нађе Краљевство ми да је једно поништено а друго изгубљено из истих давања прародитеља и родитеља Краљевства ми – те уписах у ову хрисовуљу.

Село Ђурђевић (Ђурђевић), Петровић, Крушево, Книна, Рубач поток, Дрстник, Гребен, Гован, Долац, Трг, Книнац, Петрче, оба Вранића, Беличиште, Виденије. А у тим селима два винограда, један у Крушеву, а други у Пећи. Штупељ више Пећи архиепископове, Захак на Бистрици и на њему уљаник са пчеларима. А имена су им: Добрко, брат му Братослав, Брајен, Гнуса. И тим пчеларима да нема никакве работе, само да су пчелари. И ако у неком тренутку пропадне уљаник, да га ти пчелари поставе о свом трошку.

А у Призрену села: Сламодраже, Непробиште, Момуша, обе Хоче, доња и горња и половина Добродољана, а друга половина је Свете Богородице студеничке. И половина винограда у Желчиштима, а друга половина је Свете Богородице студеничке. Уљаник у Трновцима, ниже Доње Хоче, и са њим два пчелара. У Моравицама – Брезова са засеоцима. У Лозници, виноград у Морави. У Зети половина Каменице са људима по имену Домушићи. У Плаву село Досуђе и са засеоцима.

А ово су Власи: кнез Воихна са децом, зет му Првослав са децом, брат му Станислав, други Брзотић, Драгомир са децом, син му Бунило са децом, други син му Братан са децом, Предимир са децом, Шербан, брат му са децом, Његослав са децом, брат му Рад са децом, Десислав са децом, Баило са децом, Драгослав са децом, Станило са децом, Јарослав са децом, Радота са децом, Крајислав са децом, Воисил брат му, стриц му Грдус са децом, други стриц му Воихна са децом и зет му, братучед му Петралит са децом, Десимирја са децом, Десислав Грдовић са децом и са сиромасима својим Миреном и Братаном које је себи од Грка довео, синови му Гостимир са децом, Хлапота са децом и син му са децом, Хранислав са децом, Дуд са децом, Грд са децом, сестра Хранишина са децом, Јан са децом, три сина Балиновића, Бобаља са децом, удовица Таина, поп Бугарин са децом, Њег са децом, Берислав са децом, Доброта са децом, шурак његов Бач са децом, брат му Драгослав са децом, Братаја са децом, брат му Добрачин са децом, Стан са децом, Братослав са децом, Добрав, Шербан, син му Његотић, Балосин, Воин са децом, Станислав са децом, Грд са децом, Хранило са децом, Кукор са децом, Дод са децом, Десо са децом, Братомир са децом, Војислав са децом, Прве са децом, Продан са децом, Наход са децом, Борислав са децом, брат му Срђан са децом, други брат му Добромир са децом, Драгослав са децом, Добрачин са децом, брат му Грд са децом, Воислав са децом, брат му Бодин са децом, Радомир са децом, Станислав са децом, Рад са децом, брат му Радошин са децом, Воин са децом, Братослав са децом, Кулин са децом, Крајета са децом, син му Првослав са децом, Кундедад са децом, Драгуш син му, Драгослав са децом, брат му Воин са децом, брат им Рад са децом, Ђурађ Калиманић са децом, Братољуб са децом.

А ово су они, које је светој цркви придодао господин краљ: Лала са децом, зет му Стан са децом, Балица са децом, Лиман са децом, Срдан са децом, Лала са децом, Мудре са децом, Радота са децом, Рад са децом, Добре са децом, Куманица са децом, Добромир са децом, Братан

са децом, Добре са децом, Станислав са децом, Братослав, Драгомиров зет са децом, Брз са децом, Мужило са децом, Добромир, брат Главешев, Добрил са децом, Његован са децом, Рад са децом, Браја са децом, деца попа Рада, Коста и Радомир, Братошин са децом, Храниша са децом, Првослав са децом, брат му Грубша са децом, Манојло са децом.

А планина – Добри Доли. А пасишта из царинског добитка – Раковица. А онај ко дође к светој цркви из туђе земље те није из државе Краљевства ми, а људи су оне земље, било да је парик или влах или неки други туђеземац – црква да га има.

Стога, када је схватило Краљевство ми да је оштећена хрисовуља господина и оца ми великог Стефана Уроша, договори се Краљевство ми са архиепископом другим Јевстатијем и са госпођом мајком мојом краљицом Јеленом и са свим епископима српским – епископом зетским Иваном, епископом рашким Филипом, епископом звечанским Данилом, епископом хвостанским Јованом, епископом хумским Јевстатијем, епископом призренским Дамјаном, епископом топличким Герасимом, епископом будималским Германом, епископом липљанским Антонијем, епископом скопским Николом, епископом дабарским Јованом, епископом моравичким Кирилом – те преписах овај хрисовуљ свете Богородице хиландарске.

И пошто је видело Краљевство ми да света црква нема пашњак у земљи хвостанској, дадох пасиште Лабићево. Међа је њему како утиче Рибник у Дрим и од Рибника уз поток на Саспишта, право уз Козник по делу, како се камен ваља овамо и онамо, и на Вели Врх преко Понора на Градиште, право у Рупе, у горње чело Горачева на пут, како иде пут посред Горачева у Љубижњу и како утиче Љубижња у Дрим. А ту међу утеса севаст Обрад Манијак.

И опет, пошто је видело Краљевство ми да света црква годишње даје пастирима на дванаест ждребаца белег, тога ради приложих влахе, и друге влахе изабрах од црквених влаха, да напасају кобиле црквене, а да не узимају од цркве никакав белег. Шта више, ако нешто изгубе – да сами плате за коња по тридесет перпера, а за кобилу двадесет перпера да плате цркви. Тога ради ослободи их Краљевство ми од свих работа Краљевства ми малих и великих: да им није поноса никаквог, ни житног, ни винског, ни провода, ни коња, ни пса ни поклисара, нити икаквог властелина Краљевства ми. Ни у Свету Гору да не иду никаквом присилом, већ само да пасу кобиле свете цркве.

А овим власима имена су: Воин са браћом и са децом, Строислав са браћом и са децом, Његомир са децом, Драган са децом, Јарослав са

децом, Дабе са децом, и зет му Хрс, Хранислав са децом и са браћом, Дмитр са децом, Предилав са браћом и са децом, Хранислав са децом и са браћом, Дмитар са децом, Предислав са браћом и децом, Хранислав са браћом и са децом, Букур са децом, Грубша са децом, Драгослав са децом, Раиша са браћом, Дмитар са децом, поп који им је служио.

А ови су црквени власи и они да напасају кобиле: Уричић, Радомир са братом, Јан са децом, Драгослав Добретић са браћом, Братослав Мња са децом.

И одвоји Краљевство ми 24 кобиле од својих кобила те (их) приложних келији својој, пиргу који сам сазидео на мору, и да их напасају они власи, које је придодало Краљевство ми, као и црквене кобиле. И да им се даје со заједно са црквеним кобилама, и да се у пирг изводи све мушко што се роди. А калуђер пиржанин да нема бриге о пастирској хране нити о одећи, нити пастира да храни, осим онога што им се од цркве даје.

И нађе Краљевство ми моја три човека на Горачеву: Ђурђица, Радослава и Продана и придодох их пиргу своје да буду пчелари, да буде свећа Спасу. И ослободих их од свих работа краљевских и црквених, као и влахе – више писане пастире, и да њима управља пиржанин калуђер, и да им није никакве работе, осим да кошнице напасају. И ако пропадне нека од кошница, они лично да плате. И ако се деси да у неко време страда уљаник, они лично да га поставе. А од неких напасти или од неправде да их пазе и да чувају црквени управитељи.

И придода Краљевство ми Цркви великославног архистратига Михаила у Штипу граду, коју је протосеваст Хреља из темеља љубављу своје душе сазидео и украсио је красотами црквеним – да буде та црква приложена манастиру славном државе наше, који је у Светој Гори, а зове се Хиландар, за помен Краљевства ми и помен његов, као што је и одредио да се овоме месту приложи место које је купио у граду Штипу, било да су дворишта, било воденице било виногради или њиве. И придода Краљевство ми цркви, Архистратигу, из штипског подграђа педесет људи.³⁸

А ово су имена тим људима: Грчин, Грозо, Драгобратов син, са браћом својом, Братил, Ганов зет са децом, Влад, дијаков син, Ђерђовица, Грчин, Деов син, Утехови, Никола зидар, Мрзен са децом, Грубша са шурацима, Добромир са братом, Доброслав, Гонов син са братом, Туде, технитов син, Ђерђо ковач, Тудев син Продан и зет му Коо са децом, Калин са браћом својом, Слав и зет му Иван, Михо, Лелов зет, Драган, Андроников син, Драгослав, Његованов син са децом, Братан,

³⁸ Мисли се на главе породица, односно куће.

Његованов зет, Михо, Дипотин зет, Доброслав, Зверков син, Драган Бобешанов син са браћом својом, и Васил Драго са децом, Туде, Николин син са братом, Драгослав, Рипетин син, Стао, Кричанов син, Димитар, Радов син са братом, Стано, Радомиров зет са децом, Леја цегара деца, Манојло, Калеков син са зетом својим Добриком, Петар Деов зет, Никола Јевдокимов син са братом, Дражо, Пилов син са децом, Добре, Пилов син и брат му Јано са децом својом и зет им Братило ковач са децом, Манислав са децом, Калиман са децом, Братица са братом, Ђорђи златар са децом, Никола цегар са децом, Бао, Миранов зет, Дарослав пударев син, са браћом, Вранотноко, Предичин зет са братом, Рад Србин са децом, Стрезо клобучар са децом, Рао, Дражин син, Драгослав Кукуров зет, Стефан, Десибратов син са браћом, Богдан Криводрво са децом. И тргу штипском и онима који су отроци са коњима према закону о подграђу – да им је закон: када пође иконом краљу, или на коју год работу, а они са њим (да иду) на коњима. А да им се коњи не узимају, нити да се товаре, него сами са њима да иду на који год посао црквени. А који су без коња, да ору дан јесењи и дан пролећни, и да жању и вршу, и дан у винограду да раде.

И придода Краљевство ми одавно запустела селишта. Име селишту: Брест и Сухогрло и Лесковица и Витче и Дренук. А међа Армасана са свим људима и насељима тих села, што их је населио од туђих земља. И селиште Бресток преко Лукавице на Бесну Воденицу, и Калуђерица и Полице пашњак са свим правима и међама села тих. И село у Кључу Кунарјане са парицима и стасима њиховим и са свим правима села тог.

И не презре Краљевство ми његово мољеније, но утврди и записа Краљевство ми да буде утврђено и непоколебљиво светој Богородици хиландарској као и друго, што је уписано у хрисовуље родитеља и прародитеља Краљевства ми. На исти начин је и све ово уписано.

Стога ослободи Краљевство ми од малих и великих работа – да им није града, ни позоба, ни поклисара ни псара, и нико од властеле Краљевства ми, сем игумана који управља светом Богородицом хиландарском, и онај кога он буде хтео да постави да управља храмом Светог архистратига Михаила, и нико други.

И придода Краљевство ми Цркву Свете Богородице која је у Лојану заједно са селом Лојаном, са свим међама села тог и са свим правима, и са виноградима и са њивама и са ливадама и са воденицама и са засецима Какрино и Заплжане и Кобиља глава и Добрутовци и Градиште – да је метох свете Богородице хиландарске. И селиште Вучији луг у Струмичком пољу са целом облашћу и правима. И планина Огражден

и пасиште Црвена пољана, синор Василица, синор Стлбица и Дракшан и Петрово и Сливница и Кнегиња на Брезнички пут и на Фругопулово селиште. И место у Струмици Тетрагонитово, да учини цркву и куће, да је метох свете Богородице хиландарске; и човек у Струмици Јерменин Бале Екса, са децом.

И придода Краљевство ми Цркву Свету Петку на Брегалници што је зидао Карба, сам својим рукама и трудом, па је и осликао и украсио красотама црквеним – да је метох свете Богородице хиландарске са виноградом и са њивама и сенокосима, а још и пашњацима, и земља коју му је дао господин родитељ Краљевства ми, и ту да има своју цркву. И који од његових људи пожели или који слободан човек, да иде слободно под цркву, Свету Петку. И ослободи Краљевство ми оне људе од свих работа Краљевства ми, малих и великих, како је и више писано.

И Цркву светог Георгија коју је зидао Берислав у селишту Србшори, са виноградом и са њивама и са свом имовином те цркве: синор од Пупавнице по делу на локву и на Горницу, па на друм и на Зубово Крушије низ реку до трапа српског – да је метох Свете Богородице хиландарске. Тога ради утврди и записа Краљевство ми, да буде утврђено и непроменљиво светој Богородици хиландарској као и друго што је уписано у овом хрисовуљу; на исти начин је и све друго уписано.

Ако ли се нађе такав који би се потрудио да разори ово што сам записао и потврдио ја, Стефан краљ и правоверни властелин Краљевства ми, протосеваст Хреља – Господ Бог да му је осветник и пречиста Мати његова и да га порази сила часног животворног Крста и да је проклет од бога и од триста осамнаест отаца никејских, и од свих светих који су Богу угодили, и од Краљевства ми да је проклет и да је саучесник са Јудом издајником и са онима који су рекли: „Крв његова на нама је и на деци нашој“. А такви да приме гнев и казну од Краљевства ми и да плати Краљевству ми триста перпера.

Потпис: + Стефан у Христа благоверни краљ и самодржац свих српских земља и поморских.

Запис монаха Никандра на полеђини, десно од печата:

Хрисовуљ или синорлама светога Милутина (прецртано руком XX века и уписано: краља Душана) дата манастиру нашем ради села и места што има у Штипу и у другим местима у Србији, опширни попис за све по именима и по сињоријама, села, планине и све што је написано.

Новији запис на полеђини лево од печата:

Краља Милутина за Штип. Број 29: 29.

*Дипломатичке особености**

Збирна повеља, како је то још раније указано заправо садржи неколико инкорпорираних повеља, како краља Милутина тако и краља Душана. Први део акта према подацима и сачуваним верзијама сводне повеље, представљају бар две повеље краља Милутина везане у ужој сводној (р. аренга 1–19, текст 20–108), док други део чине акта и одлуке краља Душана (р. аренга 1–19?, р. 108–175). Због саме концепције акта истраживање дипломатичких особености захтева како сагледавање збирне, као јединствене повеље, тако и сагледавање слојева исте појединачно.

Из угла разматрања повеље као јединственог акта, истиче се формулар рашке канцеларије за црквене повеље: аренга, диспозиција, короборација, санкција и потпис, при чему није необично ни да се налази и нека врста експозиције, између аренге и диспозиције. Ипак на почетку нема ни вербалне, а ни симболичке инвокације која је чест пратилац истог формулара. На аренгу се надовезује промулгација, а затим и дуга мешавина експозиција и диспозиција настала услед процеса компилације неколико повеља (р. 20–141), коју неколико пута пресеца помен потврде дарова претходника (р. 22, 69, 77), као и помен интервенције (р. 141), те одлука да се потврде и нови дарови, по истом систему, како се то и чинило за време претходника (141–144), на коју се надовезује кратак законодавни део (р. 144–147), затим диспозиција наставља да тече. На крају текста понавља се одлука да се потврде наведени дарови, такође по истом систему, као и претходни (р. 166–167). Затим следе санкција (р. 168–174) и непотпун потпис испред ког се налази и симболичка инвокација (р. 175).³⁹ Акт није датиран.

Аренга овде коришћена (р. 1–19), први пут се јавља у канцеларији краља Милутина у његовој првој повељи Хиландару и припада типу посвећеном Богородици. Иста аренга затим се понавља у три примерка од четири сачуване верзије сводне повеља краља Милутина, као у по-

* Како би скратили текст и додатна појашњења тамо где је било могуће коришћене су следеће скраћенице: прва Милутинова повеља Хиландару, Зборник I, бр. 82 = бр. 82; Сводна Милутинова у 4 верзије, Зборник I, бр. 104 /А, Б, В, Г = бр. 104 /А, Б, В, Г; Повеље о даровима властелина Хреље – видети у овом броју рад В. Петровића = Хил. 15, Хил. 16. Назив ужи сводни акт користимо за текст краља Милутина, који се у збирној налази у редовима 1–108. Такође како основни текст не би био и додатно оптерећен, евентуална проблематика, када год је било могуће обрађена је у оквиру поглавља са пратећим подацима.

³⁹ О потпису видети даље.

вељи краља Стефана Душана Манастиру Свете Богородице у Тетову, где пак има и додаток истој, који се не појављује на другим местима. Колико је познато ни у једном случају није коришћена симболичка инвокација. Као важнија разлика у аренгама, истиче се пак присуност односно одсутност речи *молећи*, која се не јавља како ни у првој повељи краља Милутина, тако ни у приложеном збирном акту (Г), па ни у акту Душана Богородици у Тетову, већ је посведочена само у верзији сводне Милутинове повеље сачуване у верзији А.⁴⁰ Разматрајући исту, те њену наглу појаву у владарској канцеларији, можда прву употребу исте можда треба тражити у канцеларији Милутиновог оца, краља Уроша I, чију је повељу Хиландару, како сам Милутин и напомиње и *преписао* (р. 76).⁴¹

Како је споменуто већ приликом разматрања диспозиције немогуће је не уочити бројне прекиде, који постају логични када се истакне да је акт збирни. У оквиру дела који би био везан за активност краља Милутина, налази се тако ужа сводна повеља (р. 1–108), у једној од четири сачуване варијације, у оквиру које се одмах на почетку налази и текст тзв. Милунове прве повеље Хиландару – бр. 82 (р. 1–69), која се сматра ако не оригиналом, онда бар аутентичном копијом односно манастирским дупликатом. Исти акт сачињен је према обрасцу: аренга (р. 1–19), промулгација, која се стапа са експозицијом коју чини мотивација (р. 20, 20–23), а на коју се наставља диспозиција⁴², која углавном садржи потврду повеља претходника (р. 23–69).⁴³ Према мишљењу В.

⁴⁰ Зборник I, бр. 82, бр. 104/А, Б, Г; - В нема почетак; В. Korablev, *Actes de Chil.* II, 461–468 бр 28 (аренга збирне у издању Кораблева: 1–25). 28; С. Станојевић, *Аренга*, Глас 90 (1912) 109–111; Исти, *Састављање повеља*, Глас 157 (1933) 194; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59–60, 75, 79; Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову*. Прилог српској дипломатици и сфрагистици, ЗРВИ XXIII (1984), 159–161; *Србски грамоти*, 97–100 бр. 34.

⁴¹ Зборник I, бр. 82, 104; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару*, ЗРВИ XXXV (1996) 215. Видети и даље. Повеља краља Уроша I, оригинално би потицала из периода 1265–1276. *Зборник 1*, 247 бр. 72.

⁴² О појединим дипломатичким формулама: С. Станојевић, *Промулгација*, Глас 94 (1914) 259; С. Станојевић, *Експозиција*, Глас 96 (1920) 54; С. Станојевић, *Диспозиција*, Глас 96 (1920) 62–63. Такође о дипломатичким елементима збирне повеље у новије време: Н. Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената : српски пример*, Филозофски факултет, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису), на више места – под бр. 129. Рад је доступан преко Дигиталног репозиторијума *Е-тезе*, Универзитета у Београду.

⁴³ Овде се збирно наводе поседи даровани према речима Милутина од стране његовог оца и деде, односно родитеља и прародитеља, углавном пописно и према

Мошина последње редове бр. 82 (р. 67–68) чини одлука краља Милутина о подлагању туђоземљанина.⁴⁴

У овом делу наша збирна повеља са можда пар слова разлике, у потпуности се поклапа са првом повељом краља Милутина (бр. 82). Тако се и у збирном акту (бр. 104/Г) и у првој Милутиновој повељи (бр. 82), јавља помен даривања и поделе винограда у Желчиштих, између цркви св. Богородице у Студеници и свете Богородице у Хиландару (р. 31–32), који се пак не јавља у преостала два сачувана текста тог дела прве Милутинове повеље. (бр. 104/ А, Б; - В нема почетак).

Од реда 69 збирне, уместо санкције из бр. 82, започиње други текст краља Милутина, који је очигледно са текстом првог акта постао и основа уже сводне повеље, комбинацијом прве (бр. 82) и додавањем још најмање једне повеље или договорених, али још писано нереализованих одлука.⁴⁵ Стога се ту уместо санкције, налази почетак налик промулгацији и кратко изнесена мотивација, у којој се поново помиње уништавање повеља, али која се делимично разликује у односу на прву – док се у првој спомињу директно и отац и деда, те родитељи и прародитељи (р. 20–23), у овој се истиче само уништавања повеље Уроша I, и то као Уроша Великог, те договор са краљицом мајком, архиепископим и *свим* епископима о потврди исте (р. 69–77).⁴⁶ И у овом делу долази до извесних разлика: док се у попису епископа и помену црквеног скупа, у збирној повељи (бр. 104/Г), као и у још једној од верзија опште повеље краља Милутина (бр. 104/Б, прекида се приликом пописа црквених влаха) појављује име епископа Германа, исто не јавља у друга два сачувана примерка (104 бр. А, В). Одатле отпочиње и нова диспозиција у којој се издвајају нови поклони краља Милутина светој

областима, као и пописи подложника, такође како родитеља, тако и прародитеља, при чему се посебно издвајају подложници које је приложио, господин краљ, односно његов отац, а затим наводе и два поседа планина Добри Доли и пасиште Раковица. О поседима под *Топографски подаци*.

⁴⁴ В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59–60.

⁴⁵ Сада је формулар: аренга (р. 1–19), експозиција (р. 20–69), промулгација са мотивацијом (р. 69–77), диспозиција (р. 77–108). У експозицију је смештена прва Милутинова, док се у диспозицији налазе нови дарови и одлуке владара, подељени условно у две групе: једну везану за цркву св. Богородице и другу о даровању пирга. С. Станојевић, *Експозиција*, Глас 96 (1920) 54; С. Станојевић, *Диспозиција*, Глас 96 (1920) 64. Како се одлуке о кобиларима св. Богородице и пирга, преплићу у тематици, веома је могуће да су о томе већ донете одлуке, које су овом приликом и писано реализоване, или су чак о истом питању можда и издата додатна акта. Видети и даље.

⁴⁶ О саветовању видети даље.

цркви (пациште Лабићево, р. 78–82) и којом се уређује како брига о црквеним кобилама тако и права влаха који се о истим старају. (р. 83–97). Већ од следећег пасуса, па до краја верзије сводне повеље краља Милутина, која се налази у оквиру збирне, наводе се поклони, али сада келији краља Милутина, односно пиргу, који је *сазидао на мору*. Осим поклоне у кобилама, овде се доносе и одредбе о њиховом узгоју, одређује се да је калуђер пиржанин ослобођен финансијске бригае о пас-тирима, те да сву материјалну скрб за исте сноси манастир. Такође да-рују се и уљари, а уопштено сви се по истом принципу ослобађају краљевских дажбина и пореза, који се замењују радном обавезом пре-ма сакралном господару. (р. 97–108).⁴⁷

Као што се и види, у збирни акт, унесена је општа или ужа сводна повеља краља Милутина (р. 1–108), у којој се налази и копија текста првог акта краља Милутина (бр. 82). Како се у истој јавља и име Гер-мана, треба истаћи и да је вероватно и цела преписана са неког изузет-но веродостојног преписа, а можда и оригинала. У верзији за разлику од друга два акта (бр. 104/Г: бр. 104, А, В, - Б нема сачуван крај)⁴⁸, у причу се не уводе екскурси на тему хрусијског пирга, односно подла-гању Цркве светог Никите пиргу, или прецизније речено у истој нема спомена спорних поседа или права, па ни евентуалних интерполација, које би оспориле аутентичност података.⁴⁹ За разлику од поменутих аката, овде се на диспозицију краља Милутина, а на даровање пиргу, надовезује директно диспозиција краља Душана, чиме отпочиње и дру-ги део акта, који сачињава неколико повеља или одлука из времена краља Душана (од реда 108).

Ради сагледавања слојева односно решавања проблематике дати-рања и интерпретације, па и веродостојности података, како у акту краља Милутина, сачуваном у нашем збирном, тако и у самом збирном

⁴⁷ О пиргу сазидао на мору, видети под *Топографски подаци*.

⁴⁸ Примерак Б је сачуван у истоветном облику, изузев појединих писарских грешака, као што је сводна и у нашој повељи, али само до нашег реда 84, где се пре-пис прекида, након почетка решавања питања пастирског белега. Сматра се да је у питању оштећен или непотпун препис.

⁴⁹ В. Мошин детаљно анализира податке из примерака бр. 104, А, В, и указује да је у таквој верзији сводна повеља фалсификат, пошто се у исте уводе и поменути спорни поседи, односно односи између Хиландара и пирга. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 71–79. О манастиру светог Никите и подлагању истог: М. Марковић, *При-лози за историју Светог Никите код Скопља оснивање манастира – Милутинова обнова – хиландарски метох*, Хиландарски зборник 11 (2004) 63-132.

акту, овде је неопходно истаћи поједина гледишта, као и датирање самих слојева, о којима је такође доста расправљано у литератури. Тако се прва повеља краља Милутина (бр. 82) доста широко датира, а у зависности од појединих мишљења аутора овај период се протеже чак и на две деценије (1282–1289/1299–1300/1303–1304). Како је и више пута споменуто у историографији, сматра се да овај акт не садржи никакве посебне дарове краља Милутина, већ само потврду повеља претходника, а као евентуално оригинални део овог владара, још В. Мошин издаваја само два последња реда, везана за законодавне одлуке о подлагању туђоземљанина. Стога је исти најчешће датиран у период након његовог доласка на власт, а иста је у оквиру тумачења сводног акта, истицана као препис оригиналног акта, који је послужио за прављење групе фалсификата. У новије време приликом разматрања дарова краља Уроша I, извесне закључке и питања у вези овог акта изнела је и М. Живојиновић.⁵⁰

Одељак о окупљању савета и одлуци да се препише односно потврди повеља краља Уроша (р. 69–77), успоставља и питање која је то пак повеља о којој се посебно овом приликом и говори. Према свим правилима, она је бар делимично у овом акту морала бити и исписана, а судећи бар према систему коришћеном у збирној повељи, препис би се нашао у експозицији. Како се на том месту налази текст истоветан бр. 82, поменута ауторка указала је и на питање зашто је било потребно да се овај акт поново и потврди и то одлуком савета.⁵¹ Стога, а у складу са ређањем података у ужој сводној повељи, можда треба допустити и могућност да је акт бр.82, заправо исписани акт краља Уроша I, који је у том случају као оверена копија, доиста и настао касније, а са извесном стилизацијом канцеларије краља Милутина.

Остатак акта (р. 69–86, р. 86–108), односно ужа сводна, различито је тумачена и датирана, у складу са својевременим схватањем о појединим познатим верзијама и броју инкорпорираних повеља. Као посебна проблематика у историографији успоставља се и време одржавања савета, који се везује, најпре за потврду привилегија претходника, а затим и за остатак акта. Првобитно И. Руварац, а затим и М. Пурковића, исту, а на основу пописа црквених великодостојника, односно

⁵⁰ Зборник 1, бр. 82; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59. Видети и изнад. Стилизацију тих редова дозвољава и М. Живојиновић. М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару*, ЗРВИ XXXV (1996) 215, 218.

⁵¹ М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*, 215.

одлуке о потврде привилегија (р. 69–77), датирају стога најпре у 1299/1300. годину, сматрајући да даривање пирга *сазиданог на мору*, припада другој повељи краља Милутина.⁵² Својевремено овакво датирање прихвата и В. Мошин,⁵³ да би у заједничком делу М. Пурковћа и В. Мошина, а о хиландарским игуманима, и у заједничком поглављу, ови аутори донели и ново датирање, али сада уже сводне повеље у целини, како на основу савета, тако и на основу података о пиргу. Тако за време настанка уже сводне повеље наводе период од 1300 - 1303/1304 септембарске године, на основу датирања акта краља Милутина о оснивању пирга, од стране Р. Грујића, а према последњем могућем времену столовања епископа рашког Филипа, тај период евентуално протежу и на почетак 1305.⁵⁴ У складу са евентуалним померањима, уже сводна повеља краља Милутина (р. 1–108), у облику сачуваном бар у три верзије, најчешће се и даље датира, у новијој историографији, а према истим мерилима у временски интервал, 1300/1302–1304/1305. Прихватањем 1302. године, као датума оснивачке повеље пирга, датирање ужег сводног акта, скраћује се на период 1302–1303/1304, те претпоставка да је иста у том облику издата око 1303 или 1303/1304, а у вези обнове Хиландара изгледа и привлачна.⁵⁵

Иако нема прецизних података када је даровано пасиште Лабићево истом манастиру, као ни када је дариван пирг, треба имати у виду да

⁵² И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, 20; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити*, 13, 14 н. 48; Током касније интерпретације, а услед збрке око верзија, десило се да у литературу уђу подаци да се исти епископи јављају поуздано 1299/1300, у *акту краља Милутина*, а затим и 1303/1304 у *фалсификатима за хрусијски пирг*. Осим пописа црквених достојанственика, у жижи интересовања нашао се и сам попис епископија, па се без поређења издања наводи и да се овом приликом јављају Полимска/Лимска и Моравска епископија, док су подаци о Звечанској довели до различитих мишљења и поистовећења исте са различитим епископијама. Видети под пратећим одељцима са подацима.

⁵³ В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия: Тексты*, Византийский Временник. Том 17 (42) (1960) 303–304, са пратећим напоменама. Видети и изнад.

⁵⁴ В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани*. Приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999, 22, 105 н. 55, 61. За аргументе датирања повеље у 1302, видети и: ССА 9 (2010) 23–24 (А. Веселиновић). За Филипа и пирг, видети и под *Простопографски подаци* и *Топографски подаци*.

⁵⁵ *Зборник 1*, бр 104. Видети изнад н. 52. О градитељској делатности краља Милутина на Светој Гори и датовању изградње свете Богородице и животописа: М. Марковић, В. Т. Хостетер, *Прилог хронологији градње и осликавања хиландарског католикона*, Хиландарски зборник 10 (1998), 201–221.

су дарови краљ Милутин прилаже, заправо скромни у односу на оне који се налазе бр. 82, па одговор за евентуални датум лежи у самом тексту нове диспозиције, којом се практично текст из Милутиновог доба и завршава. Како се из исте сазнаје, изгледа да је током посла потврде повеља претходника, краљ и увидео да *света црква* нема пасиште у земљи Хвостанској, а вероватно да је истом приликом донесен и сет закона, који се односи на проблематику пастирског белега,⁵⁶ при чему се уређује и брига о кобилама, поклоњеним пиргу. Потврдном одлуком високог црквеног савета, и договором са краљицом мајком, исписана је повеља краља Уроша, те је приликом истог саветовања могло да буде одлучено и о неким другим питањима везаним за сакралне земљопоседе, изгубљене потврде претходника, или систем чувања и узгајања високо цењених коња.⁵⁷ Након тога могла су у оквиру владарске канцеларија да настану и засебна акта, стилизован препис повеље краља Уроша или аутентична копија, те акта о новим даровима краља Милутина. Такође иста акта могла су да буду и инкорпорирана у ужи сводни акт краља Милутина. Ипак за сада остаје отворено питање колико је повеља краља Милутина доиста и инкорпорирано у ужи примерак сводног акта, две или три, те да ли су повеља манастиру и повеља пиргу настале и временски засебно. Такође датирање ужег сводног акта, на период 1302–1303/1304, односно око 1303 или 1303/1304, отвара и питање зашто у истом акту нису споменута и нека друга, временски блиска даровања.⁵⁸ Ипак ако је акт настао само са циљем потврде раније повеље краља Уроша, приликом чега су уследили и мањи дарови краља Милутина, те није настао и као пописни у правом смислу, набрајање свих дарова краља Милутина манастиру овде није ни морало да нађе место.

На крају анализе првог дела збирног акта, неопходно је и истаћи да је доиста ужа сводна повеља судећи бар према подацима из сачуваних верзија у скоро истоветном облику, скоро у потпуности сем

⁵⁶ О пастирском белегу под: *Установе и важнији појмови*.

⁵⁷ Судећи да се саветовање са архиепископом јавља и касније поводом издавања повеља Хиландару и то још за Милутина 1317, свакако да су успутно решавана и поједина актуелна питања. М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша*, 215 н. 11.

⁵⁸ Према постојећим актима, а ако се прихвати датирање истих, у годинама пре овог акта из канцеларије краља изашле су и даровнице Хиландару о келији свете Петке у Тморанима, и селима Бигун, Ослице, М'сково и З'борско. *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, 251–260; ССА 9 (2010) 3–17 (Д. Живојиновић). Видети и даље.

у нашој збирној, сачувана и у друга два акта (бр. 104/Г: бр. 104, А, В, - Б нема сачуван крај), те да стога њен предложак у облику у каквом се јавља у приложеном акту очигледно постојао као позната успостављена компилација, и то од значаја, која је у таквом облику у збирну повељу и унета (р.1–108). Стога би се примерак исте у збирном акту можда могао сматрати и аутентичним преписом, изгубљене повеље краља Милутина, чије је издавање пратило одлуке савета о потврди привилегија.

У првом делу или ужој сводној повељи краља Милутина, ниједан посед не би се могао назвати спорним, па чак ни у време краља Душана. Иако према каснијим подацима део Добродољана прелази из поседа Хиландара у посед Студенице, уз надокнаду, а Добри дол, односно насеље, у чијем залеђу се налазила и планина у поседу Хиландара, прелази у посед Дечана, шта се даље дешавало са истим поседима није познато.⁵⁹ Питање поделе Доброг дола, регулисано је посебном одлуком или актом, што је и забележено у повељи Дечанима, где се спомиње у оквиру прва два хронолошки блиска примерка, од којих је познији оверио и сам Душан. Да ли се налазило и у трећем, примерку Стефана Душана из 1343–1345. није познато пошто иста није сачувана у целини. Ипак како се ужи акт Милутина, не само овде, него и у другим верзијама преписује, треба имати у виду и да се преписи тог типа, најчешће дословно преписују, што добро илуструје и још један пример из истог, односно и из основног акта бр. 82 – спомен пчелара у Захаћу на Бистрици, који се такође дословце јавља и у другим компилацијама повеља, што наводи да је исти можда обнародован и као посебна повеља. Током таквих преписа, преписују се и подложници, па и давно мртви услед очувања принципа дословности и веродостојног преписа, иако се на њиховом месту вероватно налазе њихови потомци, у складу са наследношћу занимања. Евентуалне промене се пак бележе у случају нових даривања или пак промена које се јављају услед реалних измена, попут оних у статусу насеља. Минорна регулација таквих преписа могла је да буде извршена и у оквиру посебних докумената, или се просто у складу са другим актима и подразумевала.⁶⁰ Иако је својевремено С. Ћирковић, сумњао да Хрељин поклон није можда и једини повод за настанак збирног акта односно фалсификата, пошто је и сама инкорпорирана повеља краља Милутина проблематична,⁶¹ каснија истражива-

⁵⁹ За убикацију Добри Доли видети под *Топографски подаци*.

⁶⁰ О Захаћу и улијарима: С. Младеновић, *Крушевска метохија*, 41–44.

⁶¹ С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 104.

ња делова исте, упућују на другачији закључак, пошто се подаци бар из ужег сводног акта могу сматрати веродостојним.⁶² Који је пак тачан мотив био да се баш ужа сводна повеља краља Милутина унесе и у збирни акт остаје загонетка, али важност исте, која чини преко половине текста збирне (108 од 174 реда, не рачунајући потпис), наглашена је не само завођењем овог акта у друге верзије сводне повеље, или у збирни, већ и коришћењем аренге истог у канцеларији Стефана Душана.⁶³

Како је и споменуто, повеља, у којој се као ауктор јавља краљ Стефан Душан, отпочиње диспозицијом која се директно наставља на диспозицију овог ужег сводног акта краља Милутина. Судаћи према концепцији уклапања докумената, можда су и приликом писања збирне примењени исти принцип, као у претходном акту краља Милутина – диспозиција новог акта јавља на месту где се изгледа првобитно налазила санкција претходно исписаног, а затим се према хронологији надовезују нови дарови, при чему најчешће претходна диспозиција постаје и део експозиције. Такође и у збирној гледано у целини, прво се износи старија повеља у експозицији, а затим и диспозиције из осталих докумената.

Тако се најпре веома сажето наводи потчињење цркве Архистратига Михаила у Штипу, коју је изградио протосеваст Хреља, манастиру Хиландару (108–111), а како то Душан каже *за помен Краљевства ми и помен његов*, као и поседи и објекти истог у Штипу које је сам и купио (р. 109–114). Истој Цркви Архистратига, владар, односно Стефан Душан подлаже и 50 кућа (р. 114–130) и трг штипски, односно дажбине од трга (р. 130), те доноси и *закон подграђу* (р. 131–135). Такође истом приликом владар у своје име придодаје и поједина насеља – неколико *пустих селишта*, села, и један пашњак у долинама Криве Лаковице и Струмице (р. 136–140). Дарујући свог протосеваста Хрељу, Душан дарује и његову задужбину, коју пак подлаже и Хиландару.

Како је и споменуто, након реда 140, долази нов лист (р. 141–175), на чијем почетку старију диспозицију краља Душана, прекида спомен интервенције, у виду мољенија без имена молиоца, који се пак идентификује као Хреља (р. 141),⁶⁴ након чега следи и одлука владара, која садржи и податак, да је због молби Хреље, краљ Стефан Душан донео одлуку да се акт о подлагању Архистратига Хиландару утврди и запише по истом принципу како је то рађено и у случају даровница њего-

⁶² Видети приложену анализу са пратећом литературом изнад.

⁶³ Видети изнад под разматрањем аренге.

⁶⁴ Видети изнад н. 33.

вих предака (р. 141–144). Ова одлука да се акт на исти начин *утврди, као и у случају других даровница*, односно *на исти начин*, како је то чињено у актима *родитеља и прародитеља*, као изјава типски би могла да се сврста и у короборацију, а у скоро идентичном облику поново се и јавља, и на месту короборације у оквиру завршних формула (уп. р. 165–167).⁶⁵ Затим следи наставак у виду даље диспозиције: одредбе о ослобађању поданика од краљевских захтева, те о подложности цркве Архистратига, директно цркви Богородице (р. 144–147). Одатле па до краја диспозиције тече набрајање нових поседа, у долинама Кумановске реке, Струмице и Криве Лакавице, где се наводе како поседи за које је и подацима из других аката потврђено да су под Хиландар дошли путем подлагања цркве Архистратига, тако и поједини које је Хиландару изгледа директно подложио сам владар (р. 147–165).

Крај акта чине завршне формуле: короборација, санкција и потпис. Короборација започиње кратком формулом *тога ради утврди и записа* на коју се наставља текст: *...да буде утврђено и непроменљиво светој Богородици хиландарској као и друго што је уписано у овом хрисовуљу; на исти начин је и све друго уписано...* (р. 165–167), а који је како је и поменуто у скоро истоветном облику увршћен након интервенције (уп. р. 141–143).⁶⁶ Овде треба истаћи и да док се у првом увођењу короборације позива на акта предака, у другом се позива искључиво на овај акт, што би указивало да је у питању свакако неки тип већ постојећег компилативног акта, у који је већ најпре била уписана претходна повеља, а можда повеље односно дарови и одредбе његових предака. Оваква стилизација збирног акта свакако да указује да је аутор одлуке о уписивању ових акта издао и временски одвојено, па су она независно једна од другог и убележена.⁶⁷

Збирни акт завршава се санкцијом (р. 168–174) која следи општој потврди свега набројаног и не само да припада времену краља Душана, већ садржи и уобичајне елементе. Уједно то је и једино место у ком се владар интитулише са Стефан краљ (р. 169), док се уобичајна интитулација *краљевства ми* провлачи кроз цео збирни акт, без обзира на питање имена ауктора. У оквиру санкције присутне су и духовна и материјална. Док се у духовној као мотиви јављају: Господ Бог и његова

⁶⁵ Видети даље.

⁶⁶ С. Станојевић, *Короборација*, Глас 106 (1923) 14-15; Порчић, *Дипломатички обрасци*, 143.

⁶⁷ Видети даље.

мати Богородица као судије, часни крст, проклињање богом, никејским оцима, свим светим богоугодним и од владара и мотив причесника Јуде, са све познатим цитатом, материјална обухвата претњу гневом и наказанијем владара, као казне владара, и новчану казну у висини од триста перпера.⁶⁸

Санкција из збирног акта међутим садржи једну специфичност. У њој се као ауктори *записанија и утврђења*, јављају заједно *Стефан краљ* и *правоверни властелин протосеваст Хреља*. Како су према правилу у санкцији своје место налазили владар или чланови породице, мора се поставити питање зашто се и име Хреље бележи у истој? Његово име не јавља се чак ни у санкцијама друга два акта Хил. 15, 16, која су му као ауктору приписана, иако се у додатку Хил. 15, истиче да све прилоге умеђио и отесао сам протосеваст Хреља?⁶⁹ Стога је и питање да ли је једна таква повеља и издата?

Иако таква теза отвара и бројна питања, најпре везана за статус и улогу Хреље, мора се истаћи да је у тренутку подлагања цркве Архистратига Хиландару, метох исте, односно прилог Хреље чинио не само основицу поседа свете Богородице у области Радовишко-струмичке котлине, већ и замашни део хиландарских поседа, а за спровођење одлука о подлагању истих у пракси могао и сам да одговара пошто се и налазе на његовој територији, Такође треба имати у виду да је Хреља успон започео вероватно у време краља Милутина, а да је међу *племићима* Стефана Дечанског *први према јунаштву и војничком искуству*, за шта је и награђен изгледа не само титулом протосеваста, већ вероватно да је у његово време и добио место у Штипу да цркву изгради. За краља Душана он је *правоверни властелин*, односно у реалности и *протосеваст*, са прилично великим поседом. Како управо краљевска милост Душана дозвољава да задужбина Хреље, постане и црква са највећим поседима на истој територији, као и да истој буде подложна, бар још једна – Црква у Српшори, појава Хрељиног имена у оквиру

⁶⁸ Ако се прихвати да су уобичајне суме које се јављају уз *гнев и наказаније*, у распону од триста па до пет хиљада перпера, материјална казна из збирног акта, спадала би у најниже познате, односно могло би се рећи да се овде јавља само проформално. Ипак таква сума јавља се у још неким актима. V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomaciji*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 3 (1954) 27-52. Видети и Н. Порчић, *Дипломатички образци*, 133–134.

⁶⁹ Иако се мотиви духовне санкције великим делом налазе и у далеко богатијим санкцијама повеља о Хрељиним даровима, ни у једној од њих не јавља се материјална казна. Видети рад В. Петровића, у овом броју.

санкције само би осликавала реално стање. У питању је био представник *велике госпде у својој области*, односно *великаш са елементима приватне феудалне власти*. Дарови Хреље *светом манастиру*, знатно су превазилазили обим уобичајних подлагања истом од стране поданика, па чак иако се из пописа изоставе и сви дарови који би се могли приписати краљу Душану.⁷⁰ Ипак и поред спомена Хреље у санкцији, као његов сениор и господар у истој ипак се истиче краљ Душан, који као ктитор из владарске породице подлаже нове поклоне, било у своје или име својих поданика, па и у име Хреље.

Потпис. Након санкције следи и потпис, коме претходи према обичају и симболичка инвокација (р. 175). Сам крст је и украшен, а и потпис и крст исписани су црвеним словима. Иначе управо потпис био је један од разлога да В. Мошин у почетку посумња у аутентичност овог акта, и да га прогласи фалсификатом, пошто сматра да потпис не само да не одговара палеографски потписима Стефана Душана, већ да пре наликује на потписе из треће трећине 14. века.⁷¹ Потпис из акта приписан Душану, привлачи пажњу посебно због једног разлога. Иако се у истом назива *благодарни краљ и самодржац свих српских земаља и поморских*, односно потпис типолошки наликује на потписе Стефана Душана, у потпису је изостављена реч *бог*, па потпис који према усвојеној византијској формули уместо *Стефан в Христа Бога благодарни...* гласи само *Стефан в Христа благодарни*, што представља значајно одступање од прихваћене формуле. Такође у истом се јавља и титула самодржац.⁷² Како је сам акт изузетно стилизован, и то од почетка до краја, написан са великом пажњом и очигледно према успостављеном обрасцу, било би необично да се на крају истог налази и

⁷⁰ О месту, улози и поседима Хреље: *Византијски извори за историју Југославије* VI, 204–205, 213, 225, 227–231, 244–245, 249, 318, 320–321, 323, 326–327, 330, 352, 356–358, 362, 364–372, 384–385, 402, 404–406, 420–423, 425–426, 428, са изворима, старијом литературом и коментарима; Љ. Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Београд 2009, 354–355, 264–265.

⁷¹ Као додатне разлоге наводи: недостатак симболичке инвокације, проблематику печата и потпис, а упоређујући је са преостала три примерка у којима је сачувана ужа сводна повеља, истиче низ погрешно различитих речи, па је стога сматра најдаљом од оригинала, те веће поверење поклања актима о даровима Хреље. Како исти аутор касније мења мишљење о овом акту, а и о појединим његовим примедбама је већ расправљано изнад, овде само истичемо питање начина писања потписа. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 79–80. Видети и изнад под *Опис повеље*.

⁷² С. Станојевић, *Потпис*, Глас 106 (1923) 40–42; Н. Порчић, *Дипломатички обрасци*, 66, 68, 192, 197, 199, 201, 217, 218, 220, 222.

непотпуни потпис краља Душана, и то баш без дела сматраним традиционалним у оквиру укоренење византијске формуле. Таква грешка, као и палеографске одлике, упућују да је акт првобитно сачуван без потписа, односно да је из неког разлога исти накнадно додат.⁷³

Пошто се у новије време детаљном анализом докумената који садрже пописе Хрељиних дарова, бавила М. Живојиновић, која је и показала да су подаци о истим у збирном акту највећим делом валидни, овде се пак поставља питање конструкције ове Душанове повеље.⁷⁴ Као и у случају ужег сводног акта и у овом случају опет је у питању компилација повеља манастиру Хиландару, такође стилизована од неколико докумената које је краљ Душан издао како овом манастиру, тако и протосевасту Хрељи. Одмах након првих редова о подлагању цркве Архистратига *славном манастиру*, своје место је најпре изгледа нашла повеља краља Душана, о подлагању поседа и подложника задужбини Хреље, односно првом ширењу метоха Архистратига. Сматра се да је до таквог даровања дошло 1332, одмах по освајању Струмице.⁷⁵ Дарујући свог властелина краљ Душан дарује његову задужбину, успостављајући цркву Архистратига као главну у области Штипа.

Како тек након интервенције долази нова диспозиција, вероватно да је или том приликом, или неком другом могао метод исте манастирске цркве и да буде увећан новим даровима. У оквиру такве поставке збирни акт би заправо био састављен од две посебне повеље Хрељи и повеље манастиру Хиландару, у коју су били уписани како дарови Хреље, тако и дарови краља Душана *светом манастиру*. Можда у складу са таквом тезом треба тумачити и речи из акта Андроника III, према којима је Хреља, тражио потврдну повељу од истог владара о подлагању метоха Архистратига Хиландару, на основу *докумената* који постоје о поклонима. Неспомињање Српшоре у првом делу, тиме би такође било објашњено. Иако се у другим каснијим актима, а ако се

⁷³ Могуће да је то тога дошло приликом исписивања акта, али и касније. Како је исти потпис својевремено видео још Д. Аврамовић, не може се искључиво за писање истог окривити већ помињани монах Никандор. Д. Аврамовић, *Описаније древности*, 38. Видети и под *Датум*.

⁷⁴ М. Живојиновић, *Струмички метод*, 205-221. Видети и под *Топографски подаци*, као и рад В. Петровића. О појединим проблематичним даровима видети даље.

⁷⁵ Друга два акта о даровима Хреље Хиландару датирана су са 1332. и 1336 (!). годином, те није немогуће да су првобитна акта Хрељи од стране Стефана Душана и издата доиста тих година, те да су стога исте и уписане у повеље о Хрељиним даровима (Хил. 15 - 1332, Хил. 16-1336 (!)). Видети рад В. Петровића. Видети и даље.

прихвати идентификација, иста налази на свом топографском месту у оквиру набрајња поседа,⁷⁶ није немогуће ни да је и Србшора накнадном одлуком дарована или да је пак у збирни акт уписана према градацији ктитора. Тако се најпре наводи света Петка са метохом у Карбинцима (р. 157–160), а затим и поменути Србшора, па изгледа да су на крају придодате цркве из околине Штипа, са метохом и према статусу ктитора, најпре црква Карбе, дар краља Душана, а затим и црква Берислава, односно дар протосеваста Хреље (р. 163–165).⁷⁷ У другом делу такође се наводи даривање села Лојан и Вучијег Луга (р. 147–153) који нису познати из других аката о даривању Хреље, а ни Хиландару, а која је можда краљ Душан том приликом лично подложио,⁷⁸ а затим се даље наводе и други дарови Хреље Хиландару. Одлуку да се Хиландару, подложе и додатни поседи, Лојан, Вучји луг и црква Карбе, вероватно да су макар у случају Карбинаца пратила и посебна акта.⁷⁹

Као прилог мишљењу да су у питању доиста и била два акта краља Душана, говорио би и испис акта Стефана Душана сачуван колико је познато једино у испису архимандрита Леонида. Иако је већ исписао сам збирни акт на претходним страницама, као акт краља Милутина, у каснијем тексту говорећи о актима краља и цара Душана аутор истиче да се под 1332. годином, налази и акт краља Душана Хрељи, чији текст и доноси, а који већим делом одговара првом делу текста о Хрељиним поклонима у самом збирном акту (р. 108–114, 130–142). У преписаном акту изостављена су имена подложних људи, као и одлука да се исти према обрасцу као што је у повељама родитеља и прародитеља, односно завршава се Хрељиним мољенијем и одлуком владара да се наведени дарови подложе цркви свете Богородице. Исти аутор не доноси потпис,

⁷⁶ М. Живојиновић, *Струмички метох*, 210–211.

⁷⁷ Хреља је тако зидао љубављу душе, Карба је зидао сопственим рукама, док је Светог Георгија зидао Берислав. У случају Цркве у Лојану, чак се ни не спомиње ктитор, а за разлику од претходне три, које су имале метох, ова се дарује са селом у коме је, а без метоха. О датирању збирног акта видети даље.

⁷⁸ Иако су ови дарови проблематични пошто за исте немамо потврде у другим актима, не мора значити да је у питању интерполација. М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никите*, 80. Уп. М. Живојиновић, *Струмички метох*, 209–210, 213. Видети и испод н. 79.

⁷⁹ Као и у случају цркве Берислава и црква Карбе даје се са метохом, а како је у питању верни властелин Стефана Дечанског, чија повеља истом није сачувана, о истом дару морала је да буде издата и посебна повеља краља Душана. За Лојан и Вучји луг под *Топографски подаци*. Што се тиче места Тетрагонитово остаје нејасно да ли га краљ подлаже искључиво у своје име Хиландару. Видети рад В. Петровића.

тако да је није немогуће да је у рукама имао неку од манастирских копија или непотпун испис, који потврђује макар према години коју бележи да је оригинални акт Хрељи из те године вероватно и постојао.⁸⁰

Датовање другог дела акта у уској је вези и са најранијим датумом када је збирни акт могао и да настане. Према подацима о Хрељиним поклонима из збирне повеље, те на основу датума акта цара Андроника III Хрељи (1340, или прва половина 1341. године), иста је у овој форми могла најраније да настане након подлагања Архистратига Хиландару, а пре одметања Хреље (1335–1336/прва половина 1340), а судећи према помену Хреље у санкцији, свакако у време док је исти био жив, односно најкасније до краја 1342, те можда треба узети у обзир да је у овом облику могла да настане и након поновног приласка Хреље, Стефану Душану. Док би у прилог 1336, ишла и теза да је Хреља посредовао у тадашњим српско византијским односима, те да није немогуће да је тада и награђен, прихватање тог датума отвара и проблематично јавља се питање интервенције. Док се у збирном акту као молилац јавља Хреља, у Хил. 15 и Хил. 16, интервенција се приписује игуману свете Богородице Хиландарске, Арсенију. Како је и сама хронологија мољенија из последња два акта проблематична исти не би могао бити и једина поуздана хронолошка одреднице.⁸¹ Према изложеним подацима акт о Хрељиним даровима могао је настати свакако у периоду 1336/1340–1342, а изузимајући период одметања Хреље. У прилог ранијем датовању говори податак да се Хреља назива само *протосевастом*. *Правоверни властелин*, могао је бити и пре одметања, и после новог приласка Душану. Ипак да је акт или можда боље речено други акт о даровању Хрељиних и сопствених поседа Хиландару свакако настао у датом периоду, говоре и поједини делови текста збирног акта. Исти тип аренге тако је коришћен је како је и напред речено и у акту

⁸⁰ Архимандрит Леонид, *Историческое описание*, 24-28, 68-69. Видети рад В. Петровића.

⁸¹ *Византијски извори за историју Југославије VI*, Београд 1986, 352, 364-365, са изворима, старијом литературом и коментарима; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњег века*. Приредила и допунила М. Живојиновић, Београд 1999, 68-75; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 206-208, н. 21. О Арсенију (1335/1336-1345) у: *Преглед*, ССА 10 (2011). Заједнички помен Арсенија и *баште* Амфилохија (први пут се спомиње 1345) у актима Хил. 15, 16 наводи С. Ђирковића да између осталог оригинални акт који је послужио као основа актина о Хрељиним даровима датира са 1343. годином. М. Живојиновић, *Струмички метох*, 220. Видети изнад н. 18. Видети и рад В. Петровића у овом броју. Видети и под *Датум*.

краља Душана светој Богородици у Тетову, који се пак датује у лето 1343,⁸² а одређене одлике короборације, па и санкције такође повезују збирни акт са појединим повељама из истог периода.⁸³

Датум. Како збирни акт није датиран, о времену његовог настанка, расправљано је у литератури, а евентуални датум од почетка се јавља и у уској вези са питањем оригиналности.⁸⁴ Оригиналност збирног акта стога је посебно питање, како из угла спољне, тако и унутрашње критике. Подаци у целом збирном акту највећим делом су веродостојни, а акт изгледа не садржи чак ни интерполације, те се може рећи да је у питању збирни акт аутентичне садржине. Заправо од свих података које садржи најсумљивије делују завршне формуле, санкција у којој се јавља и Хреља и непотпун потпис. Податак о појави Хреље у санкцији, насупротив аутентичне садржине, ипак не може бити сматран једином интерполацијом, бар не таквом која би била повод за настанак акта. Непотпун потпис краља Душана, указује да у сачуваном облику, повеља није могла да изађе из владарске канцеларије, те је свакако настала у самом Хиландару, а ради извесних потреба манастира. Стога збирни акт дипломатички представља фалсификат аутентичне садржине. Да је акт у овом облику настао у скрипторију Хиландара, сведочи донекле и сам текст акта. Бележење да се све потврди најпре као у другим актима, а затим као у датом акту (реферише се на претходни у низу) упућује на извесно скраћивање текста, али и на одлуке владара да се дати акти потврде и издају у свему на исти начин. Скраћивање законског дела и завршних формула првобитног текста вероватно да је вршено током самог уписивања докумената по реду.

Када је, зашто и на који начин збирни акт настао додатна су питања. Првобитно В. Мошин, помишља да је акт настао у време после смрти Хреље и Стефана Душана, па и после Маричке битке, када се поседи у Струмској, па и Серској и Скопској области више не налазе у

⁸² Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову*, 163.

⁸³ Као евентуални прилог хронологији могао би да послужи и коришћење термина *образ*, међутим исти није посебно проучаван, као ни његова појава у повељама. Тај термин јавља се и у акту краља Душана Хрусијском пиргу од 1. јануара 1345, сачуваном у препису из осме деценије 14. века. ССА 6 (2007) 87, 90, 95 (Д. Живојиновић).

⁸⁴ Како је на мишљења о датумима слојева истих већ указано изнад, а додатно ће на датуме појединих дарова бити указано и унутар одељака са пратећим подацима, овде разматрамо само датум настанка збирног акта у постојећем облику.

српском поседу, а локални црквени судови немају увид у право стање ствари и односе поседа. У таквим околностима манастири покушавају да потврде, али и да дођу до нових, па и туђих црквених поседа и права. Нешто касније исти аутор настанка акта помера чак на 1343, односно време живота Стефана Душана, а износи и мишљење да је до тога дошло и са дозволом краља Душана.⁸⁵ Разматрајући пак акта Хил. 15 и Хил. 16, С. Тирковић сматра да су иста вероватно и настала осамдесетих 14. века, на основу изгубљеног оригинала о Хрељиним поклонима, издатог највероватније из периода око 1343, или саме 1343. године, из које се сматра да потиче и акт о даривању властелина Рудла. М. Живојиновић истиче да је збирни акт можда настао и у Хиландару ради ради припрема да манастир затражи потврду својих поседа у српским земљама, те да је исти вероватно коришћен већ за потребе доказивања поседа још 1355, за време живота краља Душана. Такође прихвата и претпоставку да је оригинални акт из времена око 1343. постојао.⁸⁶

Палеографски, како је споменуто, а према одликама текст припада писару чији би се рад могао датovati у другу половину, па и четрдесете XIV века. Ако се изузме недостатак речи *Бога*, потпис би се према елементима, могао датирати у потписе краља Душана, у период пре проглашења царства, односно четврту деценију 14. века - међутим по одликама припада трећој трећини истог столећа. Према поменутиим одликама рукописа можда се може бар условно одредити да је повеља у овом облику исписана у периоду између четрдесетих и седамдесетих, ако не и каснијих година XIV века.⁸⁷ Сами подаци доста приближно омогућавају да се одреди најранији датум настанка, па се настанак збирног акта, може ставити најраније у период, којим се може датирати и друга повеља краља Душана Хрељи, односно 1336/1340–1342. Након тог тренутка могао је да настане и овај збирни акт у манастиру Хи-

⁸⁵ Првобитно мишљење, В. Мошин такође делимично базира на разматрању повода за настанак фалсификата и интерполација у вези хрусијског пирга и св. Никите, а као евентуални датум чак наводи и суђење између Василопирга и и Хиландара, односно 1388. годину. В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 81, 83–84, уп. *Српски грамоти*, 137.

⁸⁶ М. Живојиновић, *Струмички метох*, 205, 220 н. 2; ССА 6 (2007) 94–95 (Д. Живојиновић); ССА 9 (2010) 75–86 (С. Мишић). Видети изнад н. 18. Видети рад В. Петровића.

⁸⁷ Приликом разматрања да ли је текст писан ближе средини или крају века, треба имати у виду да није немогуће ни да је исти заиста дословно у препису и копиран, док је потпис изведен у слободној варијанти, јер није било првобитног узора.

ландару. Стога се мора истаћи и да је иста доиста и могао да се користи за доказивање поседа, као збирна повеља Хиландару, још за време краља Душана. Осим веродостојности података, и форма акта, односно стилизација текста према истом обрасцу, указују да је исти и настао у хиландарској канцеларији према повељама и саопштеним одлукама краља Душана. Такође до компилације је могло да дође и касније, а судећи према потпису, најкасније у последњој трећини XIV века, а на основу избора одговарајућих докумената у складу са тренутном потребом манастира.

Да ли је пак збирни акт настао као евентуални предложак или пак као компилација за потврду привилегија није сигурно, као ни у каквом би био односу са оригиналним актом из око 1343, чије се постојање претпоставља. За сада остаје нејасно и зашто је у њега инкорпориран баш ужи сводни акт краља Милутина. Речи из текста којима се изражава одлука да се све потврди као у актима родитеља и прародитеља, наводе на помисао да је ипак из неког посебног разлога у збирни ушао и ужи сводни акт краља Милутина. Укључивање истог имало би пак смисла или у случају потврде даровница ранијих владара, или пак ради стварања преписа неколико важнијих повеља. Да ли би и зашто баш тај акт сам Душан инкорпорирао у свој или потврдио за сада нема одговора, те без додатне потврде можда се може претпоставити и да је до такве инкорпорације дошло од стране монаха. У оквиру збирног корпуса арена је свакако преузета из првог, а санкција из последњег издатог акта, пре сачињавања пописа.

Просопографски подаци

У претходним свескама Старог српског архива већ су објашњавани следећи просопографски подаци: **Стефан Урош I, Стефан Урош II Милутин, Стефан Душан, Хреља, епископ призренски Дамјан**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) XLVI–LV, као и према *Регитрима* у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). Како се иста литература не би навела више пута, овде за попис епископа уопште, упућујемо на радове М. Пурковића, *Српски епископи и митрополити* и М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, па се стога литература наводи, само у случају да је од значаја.

Архиепископ Јевстатије II, 70 (ред) – налазио се на положају архиепископа од 1292. до 1309?, када има мишљења и да је умро (16. августа непознате година). Помиње се да је био у добрим односима са Данилом, потоњим архиепископом, Данилом II, који је код њега бора-

вио годину и по дана као јеромонах, пре него што је на неком од сабора изабран за игумана Хиландара. Осим у вези са Данилом, овај архиепископ, помиње се и као обновитељ Жиче, а судећи према доступним подацима био је и вешт дипломата. Учествовао је у преговорима краља Милутина са Византијом 1298/1299, односно са Теодором Метохитом, а у име истог владара, октобра 1301, и у решавању његових односа са Дубровником, када борави у Приморију. Његов портрет приказан је у Цркви Св. Ахилија у Ариљу (1296).

Литература: М. Јанковић, *Поседи и привилегије српске цркве у Будви*, ИЧ 35 (1988) 34–35.

Епископ зетски Јован, 71 – спомиње се само у попису епископа. О њему нема других података. Једино је познато да га је наследио Михаило који се јавља у акту краља Милутина датованим у 1306. годину.

Епископ рашки Филип, 72 – јавља се само у попису епископа. О њему нема других података. Судећи према подацима из извора, односно запису, наследио га је Григорије II, који се на том положају јавља 1305, односно 1304/1305 септембарске календарске године.

Епископ звечански Данило, 72 – епископ звечански Данило јавља се такође, само у оквиру пописа епископа. Иако је једини његов поуздан помен управо у оквиру пописа сабора, у литератури су учињени покушаји да се исти веже како за истоименог ибарског епископа, који се у редакцији тзв. Пљеваљског синодика, из 1284–1290, наводи као покојни, тако и за нешто каснијег бањског, који се наводи без имена, а такође као преминули, а у време преузимања епископске столице Бањске, највероватније 1312, од стране Данила, каснијег архиепископа, Данила II.

Извори и литература: Зборник I, 373, 374, бр. 104; В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия: Тексты*, Византийский Временник. Том 17 (42) (1960) 304 н. 222, уп. Д. Јањић, *Канонскоправни аспект оснивања Бањске епископије*, *Анали Правног факултета у Београду*, Година LX, бр. 2 (2012) 354. Видети и под **епископија Звечанска** у одељку *Установе и важнији појмови*.

Епископ хвостански Јован, 72 – познат је само из пописа епископа.

Епископ хумски Јевстатије, 73 – познат је само из пописа епископа. На овом месту остао је вероватно до друге половине 1305, пошто се те године као епископ бележи Јован.

Епископ топлички Герасим, 74 – спомиње се само у попису епископа.

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

Епископ будимљански Герман, 74 – познат је такође само из пописа епископа, али се за разлику од других црквених великодостојника не јавља у сва четири сачувана преписа. Тако се на одговарајућем месту јавља у примерцима Б и Г (збирна), док је у преписима А и В изостављен.

Епископ липљански Андоније, 75 – такође се једино помиње у попису епископа.

Епископ скопски Никола, 75 – такође се јавља само у попису епископа.

Епископ дабарски Јован, 76 – епископ дабарски Јован IV. Има мишљења да се исти дабарски епископ Јован сем у попису епископа јавља и у повељи Манастиру Бањској (Свестостефанској) на седмом месту.

Литература: Д. Јањић, *Белешке о Дабарској епископији*, Баштина 31 (2011) 133-148, са изворима и старијом литературом.

Епископ моравички Кирил, 76 – јавља се такође само у попису епископа, али како се не појављује у каталогу моравичких епископа у станој цркви и то моравичке епископије, Св. Ахилија у Ариљу, чије је осликавање завршено 1296, сигурно је да на епископску столицу долази тек након те године.

Краљица Јелена (кралица Елена), 70 – српска краљица, мајка краља Милутина.

Литература: М. Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Београд 2012.

Обрад Манијак (Маниакъ), 82 - познат и као Обрад Мањак, јавља се са титулом севаста и као утесивач међа пасишта Лабићево. Иако сем помена у ужој сводној, није познат из осталих извора, услед ретког презимена доводи се у везу са војводом Дејаном Мањком који се јавља у стонској повељи краља Душана (1333).

Литература: В. Алексић, *Наследници Мрњавчевића и територије под њиховом влашћу од 1371. до 1395. године* (докторска дисертација у рукопису), Београд 2012, 57–58. Видети и ССА 9 (2010) 45 (Д. Јечменица).

Карба, 156–157 – властелин и савременик краља Стефана Дечанског и краља Душана, који је добио земљу, судећи према тексту приложеног акта, још од оца краља Душана, односно Стефана Дечанског, на којој је и сазидао Цркву Свете Петке. У литератури се често наводи да је исту *зидао сопственим рукама и украсио* па се исти класификује као градитељ или уметник. Ипак треба имати у виду да тим речима

Александра Фостиков

жели да се истакне његово изузетно ангажовање, на изградњи и опремању исте, те да исте не морају нужно да указују на Карбу као на *мајстора*. Иако сам није познат из других извора, његова земља позната већ у време Стефана Душана као Карбинци, била је повод каснијих спорова.

Литература: I. Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslaven-skih*, Zagreb, 1858; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 209 н. 25.

Берислав, 162 – сазидао Цркву Св. Георгија (Ђорђа) у Србшори, односно њен је ктитор. Није познат из других извора.

Важнији појмови и установе

У претходним свескама Старог српског архива већ су објашњени следећи појмови и установе: **краљевство ми**, **хрисовуља**, **село**, **власи**, **пасиште**, **виноград**, **архиепископ**, **уљаник**, **уљари**, **планина**, **добитак**, **царина**, **парик**, **господин**, **госпођа**, **епископ**, **севаст**, **перпер**, **работе** (мале и велике), **понос** (житни, вински), **провод**, **коњ/позоб**, **пас/псар**, **поклисар**, **епископија хумска**, **епископија призренска**, **епископија моравичка**, **владалац**, **свећа**, **келија**, **пирг**, **воденица**, **њива**, **трг**, **отрок**, **иконом**, **орање**, **селиште**, **село**, **град**, **парик**, **стас**, **град/градозиданије**, **властела**, **игуман**, **међа**, **синор**, **метох**, **властелин**, **записаније**, према *Прегледу*, ССА 10 (2011) LVI–LXI, као и према регитрима у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). Како се иста литература не би наводила више пута, и овде за попис епископија уопште, упућујемо на рад М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, па се стога наводе само нова разматрања.

Кнез, 35 – овде назив за старешину катуна.

Литература: *ЛССВ*, 86–87 (Д. Динић Кнежевић).

Царински добитак, 66 – термин царина/царински има широко значење, па се исти користио не само за систем наплате таксе (дажбина на робу), већ и да означи величину обрадивог земљишта, која се обрађивала бесплатном радном снагом, државну земљу у којој се дажбине разликују, те уопште државну својину/имовину, па и државну благајну (становништво ослобађа рада у царини, владар из царине дарује земљу, или је узима назад у царину, а у царину узимало и богатство/имовина уопште, односно у исту су уплаћиване новчане казне). Појам је наслеђен из римског или византијског права, па се у актима углавном јавља у вези са приморским областима или са новоосвојеним крајевима - скопском облашћу. Прва појава истог у домаћим повељама забележена је у акту бр. 82, а затим се, сем у преписима исте, налази и

у актима краља Милутина, такође везаним за скопску област. Касније се јавља и у преводу Синтагмата. У складу са широким значењем речи царина и појам царински добитак различито је тумачен и превођен, па се тако помињу и *vestigalis*, *ager vestigalis*, те *ager compascuum*. Да исти треба довести у везу са ширим значењем речи царина, истакао је још М. Благојевић, који пак термин објашњава и искључивим правом коришћења пашњака, од стране стоке царинске, која представљала стоку манастирску или мање вероватно стоку властелинску, а дозвољава и могућност да се ради о посебном систему бриге о стоци, од стране подложног становништва, док М. Живојиновић истиче да је у питању уступање прихода од државне испаше. Како је у овом случају пашњак заправо дат *из царинског добитка*, свакако да се мора разумети да је дат из државне својине или благајне. Ако се прихвати да је Раковица дар краља Уроша I, онда се мора прихватити и да је исти термин са таквим значењем коришћен још у канцеларији истог владара.

Извори и литература: G.Wenzel, *Codex diplomaticus*, 292 бр. 180; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare*, 802 бр. DCXLIV; Матије Властар, *Синтагма*. Са старословенског превела Т. Суботин Голубовић, Београд 2013, 192, 250, 290; М. Благојевић, *Планине и пашњаки у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 45, 49; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 1973, 350–358; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*, 217; М. Благојевић, *О једнаким обавезама становништва у хрисовуљама манастира Св. Георгија код Скопља*, ЗРВИ XLVI (2009) 154–157; Т. Суботин Голубовић, *Српско-словенски превод Синтагме Матије Властара, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, Београд 2009, 16–17. Видети и *Раковица под Топографски подаци*.

Епископија зетска, 71 – основана је после добијања аутокефалности српске цркве 1219. године, а након уздизања српске цркве на ранг патријаршије 1346. године, добија статус митрополије. Као седишта јављају се Манастир светог Архангела Михаила на Превлаци, а затим у кратком временском периоду у 15. веку и Манастир Св. Марка, па Пречистој Крајинској, а затим и Манастир Врањина и Манастир Св. Николе на Ободу. Коначно седиште Зетске митрополије пресељени је на Цетиње, од када седиште постаје Цетињски манастир, а иста се уместо Зетске назива Цетињска.

Литература: Ђ. Јанковић, *Условљеност оснивања Зетске епископије на Превлаци*, Бока 24 (2004) 77–91; М. Јанковић, *Зетска митрополија на Превлаци у XV веку*, Бока 24 (2004) 93–103.

Епископија рашка, 72 – спада у старе епископије, а од 1219, са оснивањем аутокефалне српске цркве, постаје и српска епископија, па се често каже да је иста тада и основана. Седиште се налазило у Манастиру св. Петра и Павла (Петрова црква), а 1346, уздигнута је на ранг митрополије.

Епископија звечанска, 72 – наводи се само у овом акту. Сматра се да је успостављена уместо Ибарске епископије, те да је касније замењена Бањском. Како се Ибарска једини и последњи пут спомиње у извору датованом у период 1284–1290 (1292?), изгледа да је њена организација, била само корак у реорганизацији седишта исте епископије, које се најпре везује за област, затим за град, и потом опет на кратко за манастир, а у складу са потребама владара, краља Милитина.

Епископија хвостанска, 72 – организована је након добијања аутокефалности српске цркве 1219. године. За њено седиште одређен је манастир посвећен Успењу Свете Богородице, тзв. Мала Студеница или Студеница Хвостанска. Такође је уздигнута на ранг митрополије.

Епископија топличка, 74 – основана је након добијања аутокефалности српске цркве (1219), а као седиште је установљено у Манастиру светог Николе код Куршумлије. Након успостављања патријаршије, иста је уздигнута на ранг митрополије.

Литература: М. Јанковић, *Топличка епископија и митрополија у средњем веку*, Куршумлија кроз векове. Зборник радова са научног скупа Пролом Бања 1995, Београд 2000.

Епископија будимљанска, 74 – спада у првоосноване епископије 1219. За седиште је изабран Манастир Ђурђеви ступови у Будимљи. Уздигнута је на ранг митрополије.

Литература: *Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија : зборник радова*, Београд 2011.

Епископија липљанска, 75 – сматра се да липљанска епископија спада у старе епископије, као и да је вероватно основана и као српска, након проглашења аутокефалности, али да се не јавља у првим познатим списковима из дипломатичких разлога. Иако о истој скоро да нема података, судећи према речима краља Милутина, успостављена је још за његових прародитеља, а према истим, као епископија, изгледа већ са седиштем у Грачаници, забележена је и у актима његовог оца, краља Уроша I. Помен исте сачуван је и у тзв. Пљеваљском синодику, под називом (ли)планска. Након тога поново се помиње у овом попису где је пак у три преписа забележена као липланска, док се у препису збирне једино, очигледно писарском грешком назива лимљанска. Из неког

разлога иста се и у другим изворима спомиње у скраћеном облику, па и изостављањем почетног слова – л. Прво седиште налазило се у Липљану у цркви св. Богородице, а затим је исто пресељено у манастир Грачаницу. Ипак и након пресељења седишта у Грачаницу, иста се назива у изворима и даље липљанском, а затим постаје и грачаничка, а под тим именом се и устаљује и постаје митрополија.

Епископија скопска, 75 – скопска епископија спада у старе епископије, као и липљанска. Као српска, основана је свакако након освајања краља Милутина, односно после 1282. Први пут спомиње се управо у овом попису епископа, а како се иста не спомиње у тзв. Пљеваљском синодику, односно препису пописа епископа чији се настанак датира у период 1286–1292, није немогуће ни да је иста организована тек у последњој деценији XIV века, а званично призната тек након мира из 1299. Након проглашења патријаршије, иста је уздигнута у престолну митрополију.

Епископија дабарска, 76 – основана је након проглашења аутокефалности, а у новијој историографији има мишљења и да почетке исте, треба тражити у ранијем периоду. Седиштем ове епископије сматра се Манастир Св. Николе у Дабру (тзв. Бања код Прибоја). Археолошка истраживања овог манастира трају већ неколико година, а резултати ће бити презентовани у докторској тези М. Бунарџић.

Белег пастирски, белег, 83, 85 – Термин белег пастирски, овде се односи на надоканду, односно врсту исплате, коју су за свој рад пастирски кобила, односно кобилари, добијали, у коњима, и то у виду дела мушког подмлатка, ждребаца. Исплата у коњима била је често коришћена пракса, како као казна, тако и као награда за рад, па се белег често реферише и као дар, поклон, иако је заправо у питању надокнада за рад изражена грлима у стоке, а сем коња као белег се јавља и овца са јагњетом.

Литература: *ЛССВ*, 38–39 (М. Благојевић).

Протосеваст, 109, 169 – висока византијска титула.

Литература: *ЛССВ*, 599 (Ј. Максимовић).

Технит (τεχνιτ), 118 – Реч технит, технитар (τεχνη) значи вештину (ars), односно стручни рад који не може свако да обавља, па се у том смислу исти изједначава са називом мајстор.

Извор и литература: С. Ћирковић, *Штмп* у XIV веку, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 35; С. Ћирковић, *Производња*,

Александра Фостиков

занат и техника у Србији средњег века, у: *Работници, војници, духовници*, Београд, 1997, 63–64 (Прештампано из: М. Ристић, С. Ћирковић, В. Кораћ, *Опеке српских средњовековних манастира*, Београд 1989, 1–24, С. Ћирковић); ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић).

Цегар, 123-124, 127 – обућар.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. Дио 3, Р – Ћ, Биоград, 1864, 454.

Пудар, 128 – чувар винограда, поља.

Литература: Р. Skok, *Etimologijski rјесnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, Zagreb, 1973, 68

Клобучар, 129 – шеширџија, а у уском значењу и произвођач одређеног облика шешира.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*. Дио 1, А–К, Биоград 1863, 448–449; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ЭССЯ)* 10, Москва 1983, 61–62, са освртом на ранија издања речника.

Закон подграђу, 131; као **закон**, 131 – у овом случају закон који се односи на становнике потчињене Цркви Св. Архистратига.

Литература: С. Ћирковић, *Хрељин поклон*, 104 н. 3; М. Живојиновић, *Струмички метох*, 208.

Образ (wбpазъ), 143, 167 – образ, лик, знак, симбол, слика, гравура, типар, односно грч. εἰκών, лат. signum.

Литература: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд (ЭССЯ)* т. 29, Москва 2002, 63–66. Видети и ССА 6 (2007) 87, 90 (Д. Живојиновић).

Топографски подаци

Топографске податке објављене у претходним свескама *Старог српског архива*: **Света Гора, Хиландар, Крушево, трг Книнац (Книна), Штупељ, Бистрица (Пећка Бистрица), Призрен, Сламодраже, Непробиште, Момуша (Мамуша), Добродољани, Моравице, Зета, Дрим**, видети према: *Прегледу*, ССА 10 (2011) LXII–LXVIII, као и према регитрима у ССА 11 (2012) и ССА 12 (2013). За евентуална померања датирања повеље великог жупана Стефана Хиландару, на коју се позива у подацима видети: ССА 9 (2010) 233–241 (Ђ. Бубало). Како су бројни топографски подаци одавно убицирани, па и обрађени у литератури, овде упућујемо на следеће радове: М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*; М. Живојиновић, *Даровања краља Уроша I*; М. Живо-

јиновић, *Струмички метох*; С. Младеновић, *Крушевска метохија, хиландарски посед у Хвосну*, Ниш 2013 (према регистру); Б. Зарковић, *Велика Хоча и зачеци црквеног поседа у Метохји*, Зборник радова Филозофског факултета универзитета у Приштини XLIII–2 (2013), Косовска Митровица, 131–148. За податке који се јављају и у актима Хил. 15 и Хил. 16, овде се најчешће само упућује на рад В. Петровића у овом броју. Поједине вести и евентуални историјат, дати су само за оне топониме који нису убицирани, или просторно одређени.

Света Богородица хиландарска, 21, 76, 77, 142, 146, 151, 155–156, 158, 165 (као *света црква* 67, 77, 78, 83, 90), (као *црква*, 68, 87 као *црква, славни манастир* 110–111) - Црква свете Богородице у Хиландару, у Светој Гори.

Ђурђевик, 23 – данас Мали и Велики Ђурђевик, на левој обали Белог Дрима. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару повељом 1200/1201–1207/1208.

Петровик, 23 – топоним није очуван, дар је великог жупана Стефана, а према каснијим актима вероватно да је постојало средином 14. века. Налазио се у близини Крушева или Ђурђевица, те је могуће да се стопило са неким од поменутих насеља, можда баш Крушевом, као чији заселак се и јавља у акту Стефана Душана 1347–1348. Винограде у овом селу бележи и акт о крушевским међама из 1327, према ком се Петровик налазио на потесу нешто ниже од Штупеља, а изнад Крушева и Ђурђевица, на путу према Белом Дриму.

Извори и литература: *Kosovska Mitrovica 630-3-1, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²*; ССА 3 (2004) 4, 6 (С. Мишић).

Клина, 23 – Клина, на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Рубч, Рубач поток, 23 – данас непознат, дарује га велики жупан Стефан Хиландару. Пошто се наводи између КLINE и Дрстника, вероватно да се и налазило у близини једног од та два поседа. Према картама изнад КLINE, а поред топонима Клинавац и Мали Ђурђевик, налази се назив Рупац, који би можда могао да се доведе у везу са називом из акта.

Литература: *Kosovska Mitrovica 630-3-1, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²*; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, Ономатолошки прилози II (1981) 56.

Дрстник, 24 – Дрстник, на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Гребник, 24 – на левој обали Белог Дрима, дар великог жупана Стефана.

Гован, 24 – Топоним није очуван, дар великог жупана Стефана. Према месту навођења налазио се између села Гребник и Долац. На истом потесу забележен је још прошлог века патроним *Gjonaj* (Ѓонај) за који се сматра да представља латинизирани облик назива села Гован.

Литература: R. Doçi, *Identifikacija nekih srednjovekovnih antroponima u današnjim albanskim govorima na Kosovu*, Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Beograd 1987, 255-256.

Долац, 24 – данас Долац, између река Дрима и Клине, дарује га краљ Урош I.

Петрче, 24 – Петерч, Потерч, данас и Горњи и Доњи Петрич, на левој обали Пећке Бистрице. Дарује га краљ Урош I.

Вранике обе, 24 – оба Вранића, вероватно Горњи и Доњи Вранићи, чија тачна локација није утврђена. Најпре се као у јавља као дар у повељи великог жупана Стефана, где се спомињу Горњи Вранићи као заселак Беличиштима (*Беличишта с горњим Вранићима до Градишта*), такође неубицираног села, а затим краљ Владислав дарује Враниће, вероватно Доње, пошто се од тада у изворима јављају као *оба Вранића*. У акту Душана Хиландару из 1347–1348, наводе се пак само једно село – *село Вранићи ... и забел Белош*, те је могуће да су се средином 14. века, оба Вранића, стопили у једно село. Према поменутим актима, ове локације смештене су у близини Петрча/Петрича и Видења/Видања, односно Видења са засецима и села Косорића. Према мишљењу В. Пешикана, Вранићи су се вероватно налазили у близини места Сврхе, где се налази локалитет Враничиште. У близини истог насеља Сврхе, а недалеко од поменutih топонима, налази се и топоним Манастирски забел (можда баш *забел Белош*), управо између Горњег Петрича и данашњег села Сврхе, који иде у прилог овој убикацији М. Пешикана. Осим локалитета Враничиште у близини се налази и насеље данас познато као Враневац на Пећкој Бистрици, а недалеко и топоним Кастра.

Литература: Реџ 629-4-2, *Топографска карта 1:25 000*, Војногеографски институт, 1972² (као Враговац); Реџ 629-4, *Топографска карта 1:50 000*, Војногеографски институт, 1985²; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 76.

Беличишта, 24-25 – данас непознат топоним, сматра се да се налазио на десној обали Белог Дрима у близини Видења. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару, а под називом *забел Белош*, забележено

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

је у акту Стефана Душана Хиландару из 1347–1348. Ако се прихвати убијација М. Пешикана за Враниће, забел Белош можда се налазио на месту данас тзв. Манастирског забела.

Литература: Видети под **Вранићи**.

Виђење, Виден, 25 – данас Видање, на десној обали Белог Дрима. Дарује га велики жупан Стефан Хиландару.

Пећи, 25 – Виноград у Пећи, дар је великог жупана Стефана. Према краткој белешци М. Пешикана у питању је село Пећ(и), које се налази за разлику од *Пећи архиепископа*, на супротној, односно на левој страни Белог Дрима. Исто нисмо успели да убицирамо на карти.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 22.

Пећ архиепископова, 25, 26 – трг и град Пећ, данас град Пећ.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 22; *Лексикон градова и тргова*, 211–212 (М. Антоновић)

Захак, 25 – данас Захаћ на левој обали Пећке Бистрице. Дарује га краљ Урош I.

Хоча, доња и горња (wѣѣ Хот(ѣ)чи, долна и горна), 30; Хоча доња, 32 – данас Мала и Велика Хоча. Обе Хоче дар су из оснивачке повеље манастира Хиландара, 1198/1199, односно св. Симеона и св. Саве.

Света Богородица студеничка, 30, 31–32 – црква свете Богородице у манастирском комплексу Студеници.

Литература: М. Чанак Медић, Бранислав Тодић, *Манастир Студеница*, Нови Сад 2011.

Желчиште, 31 – данас Зочиште, ЈИ од Велике Хоче. Ту су се налазили виногради такође подељени, као и Добродољани између две истоимене цркве, две свете Богородице, једне у Хиландару, а друге у Студеници. Дар је краља Уроша I. За разлику од прве повеље краља Милутина Хиландару, где се спомиње, у преписима уже сводне јавља се само у примерку сачуваном у оквиру збирног акта.

Литература: Видети под *Дипломатичке особености*.

Трновци, 32 – топоним није сачуван, а сматра се да је у питању данашњи потес Амовац, у непосредној близини Доње Хоче. Уљаник у Трновцима дар је из оснивачке повеље манастира Хиландара, 1198/1199.

Литература: Prizren 680-1-4, Topografska karta 1:25 000, Vojnogeografski institut, 1972²; С. Младеновић, *Крушевска метохија*, 30; Б. Зарковић, *Велика Хоча*, 138–139.

Брезова, 33 – данас село Брезова, на Брезовачкој реци, притоци Грабовице, левој притоци Моравице. Приложио га је краљ Урош I.

Лозница, 33 – село Лозница, југозападно од Чачка, у долини Лозничке реке, притоке Западне Мораве, данас КО Лозница, на територији градске општине Чачак, у склопу урбане структуре. У овом селу налазио се виноград који је краљ Урош I приложио Хиландару.

Морава, 33 – овде жупа Морава.

Каменица, 34 – Каменица или у изворима још и као Каменишта у Зети, чију је половину Хиландару приложио велики жупан Стефан, са људима Момушићи, данас Момушићи, Момишићи, део урбане структуре, па и центра данашње Подгорице.

Литература: С. Ћирковић, *Хиландарски метох у Зети*, Хиландарски зборник 10 (1998) 145–152.

Плав, 34 – овде жупа Плав.

Литература: С. Мишић, *Територијално-управна организација Полимља* (XII–XIV век), Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 75–77, и даље на више места.

Досуђе, 34 – данас истоимено село Досуђе у Плавско гусињској котлини, у непосредној близини Гусиња. Приложио га је Урош I.

Литература: С. Мишић, *Територијално-управна организација Полимља*, 75–76.

Добри доли, 65 – Добри доли, Добре Доле, према тексту *планина*, дар је из повеље великог жупана Стефана Немањића, у којој се наводи у близини три топонима, Гребника, Говна и Заљуга, од којих се последња два воде као ишчезли, а који су судећи према Гребнику такође били на левој обали Белог Дрима. Међутим приликом навођења у акту краља Милутина (бр 82) и преписима истог, Добри Доли се наводи на крају акта заједно са пашиштем Раковицом, што је утицало да се овај пар топонима тражи на различитим местима. Обавештење да се исти можда и не налазе у међусобној близини пружа ужи сводни акта краља Милутина (бр. 104), у ком се истиче да се пасиште Лабићево прилаже се у својој пуној територији, манастиру св. Богородице, пошто Хиландар нема пасиште (обично) у *хвостанској земљи*. Таква изјава краља Милутина наводи свакако на помисао да се пасиште Раковица можда и није налазило на територији поменуте земље, те да су ова два поседа збирно уписана, према намени, а иза пописа подложних влаха. Није немогуће ни да се посебно издвајају, како би се истакао и прилог посебног дара, *пасишта из царинског добитка – Раковица*. Наравно податак да нема пасишта, не односи се на *планину*, а у случају Раковице,

можда би се могао тумачити и специфичним статусом тог пасишта. Ипак, ако се прихвати теза да се планина Добри доле, свакако налази у близини Гребника, али можда не и тако близу Раковице, као могуће решење намеће се и планина Доброг Дола, односно насеља које се најчешће у литератури води као посед на територији манастира Дечана. Исто се заправо у поседу Дечана јавља тек скоро сто година касније, у односу на првобитно даровање планине Добри Дол Хиландару. Чак и тада у Дечанским повељама, наводи се као заселак Чабића, при чему се ни у поседу истог, као ни у границама засеока Доброг дола, не наводи и истоимена планина, односно масив на чијим обронцима је насеље и смештено. У истим актима најпре се Чабић, разграничава посебно са Ђурђевицом (овде у односу на позицију данашњег Великог Ђурђевица), а затим и засеок Добри Дол, са истим, и то веома детаљно, што додатно сведочи о важности разграничења поседа Дечана и Хиландара, управо на том месту, услед промене граница. После овог поступка некадашњи атар заселка Добри Доли проширен је на рачун атара села Ђурђевица. Да ли се исти предео налазио у искључиво у рукама владара, или је пак владар том приликом извршио секуларизацију поседа Хиландара, уз надоканду није познато. Ипак и након разграничења, те судећи бар према очуваној топонимији, планина, односно висораван изнад засеока Доброг дола, остала је и даље делом у поседу Ђурђевица, односно Хиландара, те је и након тога, као планина, могла да се користи за потребе хиландарских поседа, на релевантној територији.

Литература: Kosovska Mitroviца 630-3-4, Topografska karta 1:25.000, Vojnogeografski institut, 1972²; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, према попису на страни 41; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 10, 11, 46, 49, 50; М. Благојевић, Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта. Зборник Матице српске за историју, 44 (1991) 12. Видети и под **Раковица**.

Раковица, 66 – пасиште Раковица, Рековац, није убицирано. Набраја се као последњи дар у попису прве хиландарске повеље краља Милутина (82), а у литератури се сматра да је у питању дар краља Уроша I. Како се у истом попису наводи иза планине Добри доли, у литератури су чињени покушаји да се убицира исти пар, пошто се овај топоним често јавља у комбинацији са долем. Специфичност контекста у ком се Раковица јавља, из царинског добитка, упућује да се исти пашњак налазио у царини, изгледа ван земље Хвосно па евентуално за истим можда треба трагати и у скопској области.

Литература: Р. Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III, Zagreb, 1973, 101; В. Мошин, *Повеље краља Милутина*, 59; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48-49. Видети и под **Добри Дол**, као и под *Важнији појмови и установе*.

Хвостанска земља, 77-78 – постојали су жупа и земља Хвосно. Овде се мисли на земљу Хвосно, како се у акту и назива.

Литература: С. Мишић, „Земља“ у држави Немањића, *Годишњак за друштвену историју* IV 2-3 (1997) 133-146.

Лабићево, 78 – пасиште (обичан пашњак) у Хвостанској земљи, данас Лабучево, дарује га краљ Милутин Хиландару. Према познатим подацима, северну границу Лабићева чинила је делом река Љубижња (данас Мируша), лева притока Белог Дрима, од Горачева до ушћа у Дрим, западну једним делом Бели Дрим, док је северну и северозападну углавном одређивала река Рибник. На истоку граница се протезала на линији Козник – Горачево. Међе Лабићева сачуване су сем у овом, и у акту Стефана Дечанског о међама Крушевске метохије, а делом и у Дечанским повељама о разграничењу Сероши и Лабићева.

Извори и литература: Prizren 38-42, *A Monarchia III. katonai felmérése*. Az eredeti szelvények 1910 körül készültek. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, TÉRKEPTUDOMÁNYI és GEOINFORMATIKAI TANSZÉK (3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary. The original sheets were published about 1910. Eötvös Loránd University, Faculty of Informatics, Department of Cartography and Geoinformatics) <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (27.07.2014); Novi Pazar 38-43, *Исто*; Titova Mitrovica 630-3, 1:50 000, Војногеографски институт, Београд 1985²; Prizren 680-1, *Торографска карта 1:50 000*, Војногеографски институт, 1985²; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 120-121, 207; ССА 3 (2004) 4, 6 (С. Мишић); М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48; М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 12, 13, 23, 24, 51 и даље; М. Ивановић, *Испоснице уљарице и остаци српских црква у сливу реке Мируше, средњовековне Љубижње*, Саопштења, Републички завод за заштиту споменика културе XIX (1987) 199-211. За поменуте топониме видети под именима истих.

Рибник, 78, 79 – Хидроним Рибник није очуван, а тако се могло назвати било која река или рибњак, па и место на ушћу где се риба окупљала ради мреста. Према мишљењу М. Пешикана, у питању је поток, лева притока Белог Дрима, чије име није очувано у локалној хидронимији, а који је не само чинио јужну границу Лабићева, већ и северну границу Сероши, односно границу између поседа Хиландара и

Дечана на левој обали Дрима. Према сачуваним изворима истицао је *из планине* вероватно Козничке и утицао у Бели Дрим, негде у близини ушћа Дечанске Бистрице у исти, а свакако пре клисуре Крамовик, судећи да се исти поток, као међник јавља и приликом разграничења поседа Косорића и манастира Хиландара, ниже Ческова, односно ниже Церовац дола, чије име није сачувано, а који се према опису налазио, управо око поменутог ушћа, СЗ од Лабићева.

Литература: М. Пешикан, *Из историјске топонимије Подримља*, 12, 13 и даље. Видети и под **Лабићево**.

Поток, 79 – безимени поток на путу од Рибника ка Сспиштима, овде као међа Лабићева. Не спомиње се у другим актима.

Саспишта (Ѕъспица), 79 – овде, као међа Лабићева. Топоним није сачуван, а према актима налазио се негде у области Козника.

Литература: Видети изнад под Лабићево.

Козник, 79 – Козничка планина, односно планина са врхом Козником (данас врх Бајрак 1005 м) и местом Козник, пружа се уз источну обалу Белог Дрима, у окуци, коју исти прави, насупрот ушћа Дечанске Бистрице, до реке Мируше. На исту планину на југоистоку се надовезују обронци Милановац планине. Од старог помена Козника, данас су само преостали топоними Козник и Мали Козник, односно насеље и брдо Козник.

Литература: Т. Катић, *Опишрни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 163 (Насеља нахије Хоча – карта). Видети и под **Лабићево**.

Вели Врх, 80 – топоним није очуван. Како је познат само из уже сводне повеље краља Милутина, могуће га је једино сместити између Козника и Понора. На поменутом потесу, североисточно од Козника а испод Понорца налази се и брдовит терен Kŕši i bard.

Литература: Видети и под **Лабићево**.

Понор, 80 – међа Лабићева. Према мишљењу Пешикана налазио се у непосредној близини Понорца, али није исто што и Понорац, а судећи према изворима, Понор се налазио можда и изнад Понорца, пошто је међа ишла преко Понора на Градиште, па на Рупе. У непосредној близини, а између Понорца и Лабићева налазе се и остаци деоница пута, који се и помиње, а који се сматра делом очуване тзв. Трепчанске цесте, која је водила од Призрена до Трепче. У попису Призренског санџака из 1571, спомињу се Горњи и Доњи Понорац.

Литература: Т. Катић, *Опишрни попис*, 161, 209–210, 212–213. Видети и под **Лабићево**.

Градиште, 80 – назив за брдо више Понорца, односно поред Понора. Према подацима име је добило према остацима *градишта*, који се на њему и налазе. Према познатим картама на овом потезу налази се само топоним Градина изнад данашњег Гарачева. Изгледа да се у актима јављају два градишта, једно крај Понорца и друго више Горачева, данас Градина.

Литература: Видети изнад под **Лабихево** и под Понор.

Рупе, 80 – топоним није очуван, а према изворима Рупе су се налазиле између Градишта изнад Понорца и Гарачева. Данас се на том потесу налази само топоним Резе.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Горачево, 81, 102 – данас Гарачево источно од Понорца. Према мишљењу М. Пешикана под овим називом се мислило на област под Гарачевском шумом, у близини Гарачева.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Пут, 81 – у питању је изгледа пут Трепча–Призрен, који се изгледа спуштао ниже данашњег Гарачева, и ишао даље преко реке Мируше ка данашњем Даманеку.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Љубижња, 81, 82 –данас река Мируша.

Литература: Видети под **Лабихево**.

Пирг, 98, 100, 103 – према подацима из овог акта у питању је пирг, који је краљ Милутин сазидао на мору. Како истом приликом своје пиргу владар дарује и пчеларе, како би била *свећа Спасу*, пирг је морао имати и цркву односно капелу св. Спаса. Како су ови подаци истоветни са подацима у оснивачкој повељи за пирг, сачуваној у оригиналу, исти су без спора повезани са овде поменутиим пиргом, односно пиргом из уже сводне краља Милутина. Ипак како се као једино одређење пирга сем помена светог Спаса, јавља *море*, односно света Гора, тј. Хиландар, у литератури су мишљења подељена, који је пирг, заправо у питању. Идентификација истог додатно је отежана услед чињенице да је обнова Хиландара коју је спровео краљ Милутин била обимна, при чему треба имати у виду и да је изградња и обнова пиргова у континуитету спровођена још од времена Св. Саве, те да су пиргови на Атосу познати и из ранијег времена. Услед било обнове или чак и изградње дела комплекса, или самог пирга, као и у случају задужбина, нове личности успостављају се и као нови ктитори, при чему се често успостављају и нове традиције и називи.

Литература: Р. Грујић, *Гусари на Св. Гори и хиландарски пирг Хрусија*, Гласник СНД 16 (1935) 1–32; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6 (1986) 59–82; А. Fotić, “*Le Pyrgos de Kabalaréos – alias Pyrgos du roi Milutin*”, *Revue des Études byzantines* 60 (2002) 209–213; ССА 3 (2004) 104 (Д. Живојиновић); ССА 6 (2007) 97 (Д. Живојиновић); ССА 9 (2010) 23–24 (А. Веселиновић); Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, *Дечанска пустиња. Скитови и келије манастира Дечана*, Београд 2011, 146–148, и даље са ст. литературом; Р. Androutsos *Three early (11th–12th c.) shallow-buttressed towers of the monastery of Chilandar on Mount Athos*, Зборник Ниш и Византија X (2012) 291–304, са старијом литературом. О манастирским пирговима, и пирговима Атоса и Хиландара и: S. Popović, *Pyrgos in the Late Byzantine Monastic Context*, Манастир Жича, зборник радова, ур. Г. Суботић, Краљево, 2000, 95–108; М. Тадић, *Сунчани часовник утврђења Хрусија (српски манастир Хиландар, Света Гора)*, Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду 59 (2011) 281–290; J. Bogdanović, *Life in a Late Byzantine Tower: Examples from Northern Greece*, in *Approaches to Byzantine Architecture and Its Decoration: Studies in Honor of Slobodan Ćurčić*, eds. M. J. Johnson, R. Ousterhout, and A. Papalexandrou, Farnham: Ashgate, 2012, 187–202, са старијом литературом.

Црква Архистратига Михаила, 108–109, 114, 147 – Црква Архистратига Михаила у Штипу, позната и под именом Црква Св. Арханђела у Штипу.

Литература: J. S. Ćirić, *West facade of Holy Archangels church in Štip: Economy of the wall*, ПАТРИМОНИУМ.МК, Списание за културното наследство – споменици, реставрација, музеи, Година 5, број 10, Скопље 2012, 139 – 148. Видети и рад В. Петровића у овом броју.

Штип, 109, 113 (штипско подграђе, 114; трг штипски, 130; закон подграђу, 131) – град Штип, са подграђем и тргом.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Брест, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Сухогрло, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Лесковица, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Витче, 136 – овде селиште.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Дренок, 136 – овде селиште, забележено је једино у овом акту, док се у друга два акта о Хрељиним даровима је јавља. Данас је топоним изгледа сачуван у виду хидронима – поток Дренак источно од Лесковице, одакле је преко Витче и Дренока, нов посед прелазео на другу страну Криве Лакавице Како се у друга два акта јавља само село Видче, или село Видче са заселком, вероватно да Дренок, а можда и Видче касније потпадају под атар Лесковице.

Литература: Stip East, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Sheet 3478 III, 1:50,000 U.S. Defense Mapping Agency, Former Yugoslavia Topographic Maps 1:50,000, Series M709, Perry-Castañeda Library Map Collection, University of Texas Libraries http://www.lib.utexas.edu/maps/topo/former_yugoslavia/stip_east-macedonia-50k-3478iii-1994.pdf (04.08.2014).

Армасана (Ѕрмасана), 136 – овде као међа, јавља се само у овом збирном акту. Топоним није сачуван. Судаћи према картама, а ако се прихвати идентификација Дренок са Дренак, међа можда неки поток или врх, се налазила вероватно негде између Дренока и данашњег Бреста, односно на потесу између брда Исар и Стража (Стража Ласкова).

Литература: Видети под Дренок.

Бресток, 137 – овде селиште, Бресток испред Лукавице

Литература: Видети рад В. Петровића.

Лукавица, 137 – река Крива Лакавица, овде у својству ближег одређења места селишта Брестока.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Бесна воденица, 138 – Топоним није сачуван и јавља се само у овом акту, док у друга два акта о Хрељиним даровима није забележен под истим именом. Како се пак у акту Хил. 16 на истом месту јавља **до Дивље воде**, а у грчком акту Андроника III *Agriou NeroŮ* односно Дивља вода, у питању је очигледно неки поток или речица на путу ка од Брестока ка Калуђерици.

Калуђерица, 138 – овде као село (испод Смрдеша, у долини Струмице).

Литература: Видети рад В. Петровића у овом броју.

Полице, 138 – пасиште, обични пашњак. Локација пашњака није утврђена, а исти се свакако налазио у вези са Калуђерицом, пошто се како у овом тако и у акту Хил. 16, јавља уз исту (у Хил 16. и између Калуђерице и Шепшорова). На евентуалну локацију указује како тумачење М. Благојевића, да се сам назив Полице – Пољице, односи на условно равничарску природу терена, као и превод Е. Хумурзакија,

који исти део преводи као: ... *Калуђерица са пољем, пасиштем* ... Стога би као могуће место можда требало узети у обзир и поље око саме Калуђерице, те за истим трагати негде у близини, а можда и унутар данас тзв. Радовишког поља. Као евентуални путоказ за даља истраживања могле би да послуже и речи из хрисовуље Андроника III, који спомиње Полице, а затим и поток *Сопот*, те *млински камен*, а тек затим и Шепшорово (Срепсово, Србшора).

Литература: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare*, 804; М. Благојевић, *Планине и паињаџи*, 48. Видети и рад В. Петровића у овом броју.

Кључ, 139 – овде као област.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Кунарјане, 139 – Коњарево, село у Кључу

Литература: Видети рад В. Петровића.

Црква Света Богородица, 147 – Црква свете Богородице у самом данашњем Лојану, не јавља се на попису верских објеката, већ се у истом наводи само постојећа џамија. Како се сама структура и топонимија на овом простору у континуитету мењала, није немогуће да се или само село, или центар истог можда померило, или да се пак старија грађевина, налази испод савремене.

Литература: *Карта на верски објекти во Република Македонија*, Комисија за односи со верските заедници и религиозни групи, Скопје, 2011, 84. Видети и под **Лојан**.

Лојан, 148 – у акту се јавља као центар развијене руралне области, село, са црквом и пет заселака, које се у литератури идентификује са данашњим насељем Лојане, на око 12 километра СЗ од Куманова (општина Липково, Македонија). Иако су имена заселака нестала поједини подаци омогућују да се територија свете Богородице Лојанске, а самим тим и Лојана бар оквирно сагледа. Као главна река у подручију данашњег Лојана, била је некада Лојанка (Лојанска река, Мала река), која је заједно са рекама Банком (Бањом) и Коњарском (Табановачка, од ушћа Липковске и Кумановска), чинила Голему реку, десну притоку Пчиње. Према географском простору и познатим подацима из докумената о околним насељима, може се претпоставити да је исто, вероватно са све заселцима, гравитирало простору дуж Лојанке, те да је можда атар села са засеоцима обухватао простор између Коњарске и Лојанске, те Црног врха.

Литература: Прешево 1:50 000, л. К-34-068-А, Генералњии штаб, Москва, 1975; I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Ges-*

chichtsquelle, Böhlau, 1975, 134–35; В. Алексић, *Наследници Мрњавчевића*, 539, 549, 553, 558 н. 3015.

Какрино (Њкрино), 149–150 – заселак села Лојан, није убициран.

Запљжане (Запљжане), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Кобиља глава (Кобилига Глава), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Добрутовци (Доброутовци), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Градиште (Градице), 150 – заселак села Лојан, није убициран.

Вучији луг, 151 – селиште Вучији Луг јавља се само у овом акту и није познато из других извора. У подручију како између Вардара и Брегалнице, односно у међуречју Криве Лакавице и Струмице, те Вардара и Струмице, како и у непосредном залеђу саме Струмице, налази се неколико топонима тог типа (Вучији до, Вучијак, Куриак), а и постанак Новог села у Струмичкој котлини везује се за топоним у близини Вучији дол. Како се јавља у Струмичском пољу и поред Ограждена, а ако се прихвати да појам Струмичско поље у акту обухвата територију од Струмице до Кључа, на овом потесу, можда би требало тражити и поменуто селиште, које је у том случају лако могло да се и утопи у касније међе Ограждена. Такође исто селиште могло би се потражити и било где унутар граница Ограждена или по његовим ободима, а судећи према податку да се у збирном акту јавља испред Ограждена, а затим се наводе и границе исте планине и пашњака, можда и нешто северније од Ограждена. Исти топоним јавља се и у поеми И. Василевског нешто северније или северо источније од топонима Букова раван, који се јавља као један од међника Ограждена у другима актима о Хрељиним поклонима. Додатно како је то већ примећено у литератури у збирном акту међе Ограждена из неког разлога наводе се из супротног правца, односно од реке Василице, него што је то случај у акту Андроника III, можда управо због разлога укључивања овог селишта у хиландарске поседе.

Литература: Berovo 734, Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987²; Strumica 784, Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987²; И. Василевски, *Петнаесетте* (поема), Струмица, 2006. <http://makedonija.rastko.net/delo/12270> (11.09.2014). Видети под Струмичско поље. Видети и рад В. Петровића.

Струмичско поље, 151 – како се у истом акту наводи и Струмица и Струмичско поље, те Кључ, овај топоним има шире значење, те се

под њим подразумевају вероватно и стране котлине, мада није немогуће ни да се односи на саму котлину, али од места Струмице па на даље, пошто се само место Струмица, у збирном акту и идентификује под именом Струмица. Стога се овде назив односи вероватно на простор између *Струмице* и *Кључа*. Ипак остаје питање где су јој се налазиле друге две границе, као и на ком делу би се преклапала са области око реке Струме, а посебно на простору котлина у близини ушћа унутар ког се налазе Огражден и Малешевске планине.

Литература: Видети под **Вучији Луг**.

Огражден, 152 – планина Огражден, Гражден.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Црвена пољана, 152 – пасиште, обичан пашњак, данас Црвено поље. Налази се ниже од врха Ограждена, односно на територији Огражден планине и представља изузетно пространу територију за испашу. Иста се не јавља у другим актима.

Литература: Верово 734; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 48.

Василица, 152 – река Василица.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Стубица, 153 – Топоним није сачуван на терену, а не јавља се ни у другим актима у којима се јавља Огражден. Свакако налазило се на потезу од Василице до Дракшана.

Дракшан, 153 – Драшан, врх, у Бугарској, на граници са Македонијом.

Петрово, 153 – Судећи према акту цара Андроника III, у ком се још једино помиње, у питању је Петрова река. Исти хидроним није очуван. Како управо потес од Дракшана ка врху Сливници, чини ток реке данас познате као Циронска (негде Дворишна), односно у Бугарској Црвилска, могуће да се под овим именом крије Петрова река. У прилог таквој идентификацији ишао би и топоним Петрово, који се налази изнад Дворишта.

Литература: Добри Лаки (К-34-094-2), 1:50.000, Топографска карта, Генералњни штаб, Москва, 1986.

Сливница, 153 – река и врх у области Малешевских планина, јавља се и у акту Андроника III. Судећи према ова два помена, вероватније је да је за међник узет врх.

Кнегиња, 153 – Топоним Кнегиња, није сачуван. Јавља се осим у збирном акту и у хрисовуљи Андроника III о потврди поседа Хреље Хиландару, као и у акту цара Душана насталом повода проблема око испаша изнад Секирника. Према збирном као и последњем акту Кне-

гиња се налазила између Сливнице и Брезничког пута, односно између Суботинца и Калуђерице (Калугерски средок, негде врх Калуђерица).

Литература: Вегово 734, За Суботинац и Калуђерицу видети рад В. Петровића.

Брезнички пут, 153 – пут за Брезницу

Литература: Видети рад В. Петровића.

Фругополово селиште, 154 – Иако топоним није очуван, идентификација и убикација Фругополовог односно Франкополовог брода указује и на ужу локацију истоименог селишта.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Струмица (Строумици), 154, 155 – област око реке Струмице и место Струмица, овде атар Струмице.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Тетрагонитово (Тетрагонитово), 154 – место, *комад земље Тетрагонитове* у Струмици.

Литература: Видети рад В. Петровића.

Света Петка, 156, 160 (као *црква*, 159) – Црква Свете Петке на Брегалници, коју је сазидао Карба и коју Стефан Душан прилаже Хиландару. Како се земља Карбе назива касније и Карбинци (данас исто Карбинци), локалитет са овом црквом налази се вероватно у атару тог насеља, или у његовој близини, те би се исти могао можда тражити на потесу Црковци.

Литература: Egri (Kriva Palanka Palanka), 40–42, *A Monarchia III. katonai felmérése*; Štip 733 (Kriva Palanka 683), *Topografska karta 1:100 000, Vojnogeografski institut, 1987²*; 3. Расолкоска Николовска, *Ubikacija na crkvata Sveta Petka na Bregalnica spored Povelbata na car Dusan od 1355 godina*, *Историја* 9–2, Скопље, 1973, 251–253. Ђ. Бубало, *Још једном о термину б`ци*, Прилози за КЈИФ 70, 1–4 (2004) 143–154; М. Благојевић, *Спорови око средњовековних међа*, *Зборник МС за историју* 71–72 (2005) 17–19.

Брегалница, 156 – овде област око реке Брегалнице, у близини Штипа, где је земљу добио и Карба.

Литература: Видети изнад под **Света Петка**.

Свети Георгије, 162 (као *црква*, 163) – Црква светог Ђорђа у Србшори, према подацима из овог акта као ктитор се јавља Берислав. Позната је само из збирног акта и није убицирана, као ни Србшора.

Србшора, 162 – селиште са Црквом Светог Георгија, судећи према паралелама исто што и Шепшорово, односно Срепсово. Има миш-

Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару

љења да је у питању данашњи Шопур, изнад Брестовика, како због имена, тако и због саме чињенице да би се ту, или у околини налазило дато насеље према топографском месту у другим актима.

Литература: Видети под **Полица** и **Калуђерица**. Видети и рад В. Петровића. **Пупавница**, 163 – међник атара Србшоре, непознат.

Горњица, 164 – међник атара Србшоре, непознат.

Друм, 164 – очигледно познат и коришћен пут од Горњице од Зубовог крушја низ реку до трапа српскога. Овде међник атара Србшоре, непознат.

Зубово Крушије, 164 – међник атара Србшоре, непознат.

Река, 164 – овде река без имена која протиче на потесу Зубово крушје – Трап српски.

Трап српски, 165 – међник атара Србшоре, непознат.

Aleksandra Fostikov

Institut d'Histoire
Belgrade

**COLLECTIVE CHARTER OF KINGS MILUTIN
AND STEFAN DUŠAN TO HILANDAR MONASTERY**
1336/1340 – 1342(?) – second half of 14th century

Summary

Collective charter represents a compilation of several charters of kings Stefan Milutin and Stefan Dušan issued to the Hilandar monastery. This document contains also the first census charter of king Milutin, with the confirmation of donations of his predecessors, and the collective document lists numerous properties donated to monastery Hilandar, from the times of Stefan Nemanja up to the times of Stefan Dusan, including the donations of sebastocrator Hrelja to the same monastery. Although the data are mostly authentic, and the document doesn't seem to contain interpolations, incomplete signature of king Dusan initiates the question of the authentic authorship of this charter. In its preserved form, the charter couldn't leave the ruler's administration, so it was definitely created in Hilandar, for the certain needs of the monastery. Therefore, the charter represents the diplomatic forgery of the authentic content.

Key words: king Milutin, king Dušan, Hilandar, sebastokrator Hrelja, collective (general, compiling) charter, forgery of authentic content.